

Nakşibendiyye Tarikatında Kelimât-ı Kudsiyye Olarak Bilinen On Bir Esasın Manzum Şerhi: Nazm-ı Celî

Öz: Bu çalışma, Nakşibendiyye tarikatında kelimât-ı kudsiyye olarak bilinen on bir esasın manzum şerhi olan Nazm-ı Celî'nin tespit edilen tek nüshası üzerinedir. Ruhun terbiyesini konu edinen bu eser, şekil ve muhteva açısından incelenecektir. Nazm-ı Celî, 1260/1844 yılında Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehri tarafından mesnevî nazım şekliyle telif edilmiştir. Nazm-ı Celî'nin ulaşılabildiğimiz tek nüshası, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 006816/8 numarada kayıtlıdır. Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu eser, 521 beyittir. Mukaddimedeki beyitlerde insanın en güzel biçimde yaratıldığı, ilahi sorumluluğu üstlendiği, velilerin hak yolda insanlara arkadaş olduğu, Bahâeddin Nakşibend'in yolunun hak yol olduğu belirtilmiştir. Büyük bir bölümü kelimât-ı kudsiyyeye ayrılan eserde zikir, râbîta, murâkabe, velâyet ve seyr ü sülûk gibi başka tasavvufî konu ve kavramlara da yer verilmiştir. Araştırmalarımıza göre Nazm-ı Celî, kelimât-ı kudsiyyeyi nazmen şerh eden en hacimli eserdir. Müellif hattı tek nüsha olan eser, Türk İslam Edebiyatı ve Nakşibendilik literatürü açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehri, Nazm-ı Celî, Nakşibendilik, Kelimât-ı Kudsiyye.

Poetic Commentary on Eleven Principles Known As Kalimât-i Qudsiya In The Naqshbandiyya Order: Nazm al-Jalî

Abstract: This article is based on the only identified copy of Nazm al-Jalî, which is the poetic commentary on the eleven principles known as kalimât-i qudsiya in the Naqshbandiyya order. This work, which teaches ways to educate the nafs (ego), will be examined in terms of form and content in our article. Nazm al-Jalî was written in mathnawî form by Shukrî Ali İbn Sulayman Nawshahrî in 1260/1844. The only copy of Nazm al-Jalî that we can find is registered in the Manuscripts Library of the Presidency of Religious Affairs under number 006816/8. This work, written in Ottoman Turkish, consists of 521 couplets. In the couplets in the introduction, it is stated that man was created in the best of stature, that he assumed divine responsibility, that awliya are friends of people on the right path, and that Bahâ' al-dîn Naqshband's way is the right way. In the work, a large part of which is devoted to kalimât-i qudsiya (sacred words), other sufi subjects and concepts such as dhikr, râbitah, murâqabah, wilâyat and sayr wa sulûk are also included. According to our research, Nazm al-Jalî is the most voluminous work that comments kalimât-i qudsiya in verse. This work, of which we have only a single copy in the author's hand writing, is important in terms of Turkish Islamic Literature and Naqshbandî literature.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, Shukrî Ali İbn Sulayman Nawshahrî, Nazm al-Jalî, Naqshbandiyya, Kalimât-i Qudsiya.

Necati
İŞLER*

* Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı. E-Posta: isler@ankara.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9645-8320> Bu makalede şekil ve muhteva açısından detaylı incelenen *Nazm-ı Celî*, daha önce bir sempozyumda genel hatlarıyla tanıtılmış ve tebliğin özeti yayımlanmıştır. Bk. Necati İşler, "Verse Commentary On 11 Principles Known As Kalimât-i Kudsiyye In The Naqshbandiyya Sect: Nevşehirli Şükri Ali İbni Süleyman's Masnavi With The Name Nazm-ı Celî", Proceedings E-Book (International Marmara Social Sciences Congress (Imascon Autumn 2022), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü, 2022), 40.

Giriş

Tasavvuf, kavram olarak kötü huyları terkedip güzel huylar edinmek, incinmemek ve incitmek, nefsin arzularından arınarak Hak ile beraber olmak, nefse karşı girilen ve barışı olmayan savaş, temiz bir kalbe sahip olmak gibi anlamlara gelmektedir.¹ Bir müridin nezaretinde Hakk'a ermek için takip edilen, birtakım kuralları ve ayinleri bulunan tasavvuf yoluna ise tarikat denilmektedir.² Tasavvuf, kavram olarak kötü huyları terkedip güzel huylar edinmek, incinmemek ve incitmek, nefsin arzularından arınarak Hak ile beraber olmak, nefse karşı girilen ve barışı olmayan savaş, temiz bir kalbe sahip olmak gibi anlamlara gelmektedir.³ Bir müridin nezaretinde Hakk'a ermek için takip edilen, birtakım kuralları ve ayinleri bulunan tasavvuf yoluna ise tarikat denilmektedir.⁴ Tarikatlar, tasavvuf düşüncesinin 12 ve 13. yüzyıllarda kurumsallaşması sonucunda ortaya çıkmıştır.⁵ Tarihsel süreç içerisinde Yesevîlik, Kübrevîlik, Mevlevîlik, Bektâşîlik, Kâdirîlik, Nakşibendîlik, Bayramîlik, Halvetîlik gibi pek çok tarikat müslümanlar arasında yayılmıştır.⁶ İslam dünyasında en yaygın olan tarikatlardan bir tanesi de Nakşibendîliktir.⁷ 12. Yüzyılda Türkistan'da doğan Nakşibendiyye tarikatında nefsi eğitmenin yolları "kelimât-ı kudsiyye" adıyla bilinen on bir ilkeyle sistemleştirilmiştir.⁸ *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât*, *Miftâhu'l-Maiyye*, *Mîzânü't-Tarîk*, *Risâle-i Binâ-yı Tarîk-i Nakşibendiyye*, *Risâle-i Ubeydiyye*, *Behcetü's-Seniyye*, *Risâle-i Bahâiyye*, *Tasavvufi Ahlak* gibi Nakşibendiyye adap ve erkânıyla ilgili eserlerde bu düsturlar ele alınmıştır.⁹ *Hûş der-dem* (her nefesin farkında olma), *nazar*

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2002), 339-341.

² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 338; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 474; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006), 3/3035.

³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2002), 339-341.

⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 338; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 474; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006), 3/3035.

⁵ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 275.

⁶ Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 276-338.

⁷ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/335-342.

⁸ Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 13, 334; Mevlüt Özçelik, "Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî (ö. 1143/1731) ve Miftâhu'l-Ma'yye Adlı Eseri Çerçevesinde Nakşibendî Tarikatının On Bir Esâsı", *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 304.

⁹ Bk. Muhyî-i Gülşenî, *Reşehât-ı Muhyî: Reşehât-ı Aynü'l-Hayat Tercümesi*, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 143-147; Mevlânâ Ali b. Hüseyin Safî, *Reşehât Aynü'l-Hayat (Can Damlaları)*, nşr. Necip Fazıl Kısakürek (İstanbul: Eser Neşriyatı, 1978), 24-33; Abdülğanî b. İsmâil Nablusî, *Tercüme-i Miftâhu'l-Maiyye fî Tarîki'n-Nakşibendiyye*, çev. Osman Bahrî b. Muhammed Emîn (İstanbul: Basiret Matbaası, 1289), 103-127; Abdülğanî b. İsmâil Nablusî, *Miftâhu'l-Ma'yye fî Düstûri't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*, thk. Cevdet Muhammed Ebü'l-Yezîd el-Mehdî (Kâhire: Dâru'l-cüdiyye, 1429), 99-123; İlhan Kasırga, *Edirneli Arapzâde Muhammed İlmî Efendi ve Mîzânü't-Tarîk Adlı Eserinde Tasavvufî Görüşleri* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 68-78; Mehmed Emin Tokadı, *Dokuz Risale*, ed. Hasan Şahin Aktaş (Büyüyenay Yayınları, 2019), 133-136; Ali Behcet Efendi, *Ubeydiyye Risalesi - Dar*

ber-kadem (gözü korumak), *sefer der-vatan* (Hakk'a yapılan manevi yolculuk), *halvet der-encümen* (insanların arasında kalben Hak'la beraber olmak), *yâd-kerd* (Allah'ı zikretmek), *bâz-geşt* (Hakk'a dönüş), *nigâh-dâşt* (kalbi dünyevî düşüncelerden korumak), *yâd-dâşt* (kalbin her an Hakk'la beraber olması), *vukûf-ı zamânî* (vakti gözetmek), *vukûf-ı adedî* (zikrederken sayıları gözetmek), *vukûf-ı kalbî* (kalbi gözetmek) olarak bilinen bu ilkelerin sekiz tanesi Abdülhâlik Gucdüvânî'ye (ö. 575/1179) atfedilmekle birlikte, ilk dördü Yûsuf Hemedânî (ö. 535/1140) tarafından oluşturulmuştur.¹⁰ Vukûfât-ı selâse denilen ve Gucdüvânî'nin zikir anlayışını ortaya koyan ilkeler ise Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389) tarafından tertip edilmiştir.¹¹ Bu ilkeler mensur eserler yanında; halk, tekke ve divan şiiirlerinde de doğrudan ya da manevî iktibas yoluyla yer almıştır.¹² Kelimât-ı kudsiyye Nakşî şairlerin eserlerinde de ayrı bir yer tutmaktadır.¹³ Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Neccârzâde Rızâ Efendi (ö. 1159/1746) bu ilkelere divanında şöyle yer vermiştir:

Hûş der-dem âleminde oldu cây-ı bî-bedel
Bâz-geşt-i hâcegândur âşîka künc-i ferâğ

İtmesün derbend-i gafletten **seyâhat der-vatan**
Mihmân-ı tekyegâh-ı **hûş der-dem** olmayan

Sâbit ol sadr-ı inâbetde Rızâyâ dâim
Hûş der-demle nazar ber-kadem it şeyhâne

Eyle gül-geşt-i **sefer der-vatan-ı** ehl-i safâ
Halvet-i kalbiñi kıl **encümen-i** pîrâne

Seyâhat der-vatan eyle bu etvâr-ı kuyûd içre
Vücûd-i mutlakı seyr eyle mir'ât-ı şühûd içre

Büstân-ı **hûş der-dem** içredür nâlişleri
Bülbül-i bağ-ı rızâdur sâlikân-ı Nakşbend

Her lahza **hûş der-dem** idüp **bâz-geşt** ider
Meydân-ı dilde rûz-i şebân Şâh-ı Nakşbend

Geçitleri Aşmak, ed. Yusuf Turan (Büyüyenay Yayınları, 2012), 37-42; Muhammed B. Abdullah Hânî, *Behcetü's-Seniyye: Nakşibendi Adabı*, çev. Siraceddin Önlüer (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011), 219-230; Nasrullah Bahaî, *Risâle-i Bahâiyye* (İstanbul: Kitabhane-i Nusret, 1328), 54-66; Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufi Ahlak* (Ankara: Seha Neşriyat, 1981), 1/2/284-289. Kelimât-ı kudsiyye üzerine Meryem Uzun tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. Meryem Uzun, *Nakşilikte Ruhani Eğitim Usulü: Kelimat-ı Kudsiyye* (İzmir, 2021).

¹⁰ Ahmet Cahid Haksever, *Ya'kub-ı Çerhi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (İnsan Yayınları, 2009), 51.

¹¹ Ahmet Cahid Haksever, *XV. yüzyıl bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 46.

¹² Murat Vanlı, *17.Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi* (Ankara: Gece Akademi, 2019), 282.

¹³ Ömer Faruk Yiğitler, *Türk Tasavvuf Şiirinde Nakşi Gelenek* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2024).

Şehrâh-ı meskenetde **nazar ber-kadem** yürür
Yektâ-süvâr-ı kişver-i cân Şâh-ı Nakşbend

Halvet der-encümende sefer der-vatan ider
Vâlâ-cenâb-ı kevn u mekân Şâh-ı Nakşbend

Hemvâre **yâd-kerd** hemîşe **nigâh-dâşt**
Eyler bu yolda devr-i revân Şâh-ı Nakşbend

Add-i vukûf u râbita-i **yâd-dâşt**dur
Reftâr-ı râh-ı nûr-ı cenân Şâh-ı Nakşbend

On bir tarîk üzredir etvâr-ı sâlikân
Budur tarîk-i Hâce Kelân Şâh-ı Nakşbend¹⁴

Nasrullah Bahâî de bu düsturları hem mensur hem de manzum olarak şerhetmiştir. Her bir düsturun mensur şerhinin ardından birkaç beyitlik nazmlara da yer vermiştir. Bahâî, tek tek bütün düsturları şerh ettikten sonra aşağıdaki beyitlerle kelimât-ı kudsiye bölümünü bitirmektedir:

Hâcegânuñ kelimât-ı pâki
Oldı âdâb-ı sülûkî hâkî

Nakşibendiyye tarîkindaki sır
Bu kelimâta muraât iledür

Yâd-kerddür kelimâtın birisi
Zikr-i dâimdür anun mâ'nîsi

Kim **vukûf-ı adedî** dir ki nedür
Zikri vitr üstüne vakf eylemedür

Bâz-geşte virilüp mânî-i pâk
Ente maksûdî ve matlûbî rızâk

Hûş der-demde bu mânâ meşhûr
İtmek Allâh ile her demde huzûr

Bu **nigâh-dâşt** bu mânâ hoşter

¹⁴ Bk. Halil İbrahim Şimşek, "Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccâr-Zâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 14 (2005), 169, 170; Neccarzâde Rıza, *Divan-ı Rıza* (İstanbul: Matbaatü'l-Amire, 1262), 109, 131, 64, 135, 86, 16; Mehmet Özdemir, *Neccâr-zâde Rıza Divânı'nın Edisyon Kritiği* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 271, 318, 362, 231, 372, 124. Halil İbrahim Şimşek'in birinci beytin sonunu "genc-i ferâğ" şeklinde okuması hatalıdır. İlgili makede yer alan beyitlerde başka okuma hataları da bulunmaktadır.

Komamak kalbe havâtırdan eser

Vukûf-ı kalbî bu oldu iy yâr
Eylemek kalbe teveccüh her bâr

Virdi **yâd-daşt** bu mânâ revnak
Gözleyüp cânib-i Hakk'ı durmak

Vir bu mânâyı **nazar ber-kademe**
Püş-pâ üstüne bakup yürüme

Halvet der-encümen şerhi budur
Halk içinde itme Hak ile huzûr

Bu **sefer der-vatana** oldu meâl
Rûh-ıla cânib-i Allâh'a rihâl

Bil **vukûf-ı zamânî** ey cân
İttilâ oldu vaktiñe her ân

Vaktiñi gözle andan itme zühûl
Olasıñ tâ ki meşâyih içre fühûl

Oldı **on bir kelime** cümle tamâm
Hâcegâna idelüm biz de selâm¹⁵

Yukarıda zikredilen örnekler dışında kelimât-ı kudsiyyeyi manzum olarak şerheden, bir diğçer eser ise *Nazm-ı Celî*'dir. Araştırmalarımıza göre *Nazm-ı Celî*, kelimât-ı kudsiyyeyi nazmen şerh eden en hacimli eserdir.

1. Nazm-ı Celî ve Müellifi

Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehrî tarafından telif edilen eser, 27 Safer 1260 (18 Mart 1844) tarihinde tamamlanmıştır. *Nazm-ı Celî*'nin ulaşabildiğimiz tek nüshası, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin adı şöyle zikredilmektedir:

Ba'de-zâ bu maqşad-ı **Nazm-ı Celî**
Râh-ı Hakk'ı saña eyler münceî (141b)¹⁶

Eserin adı ve müellifi ferağ kaydında ise şöyle geçmektedir: “*Temme'l-kitâbü el-müsemma bi-Nazmi'l-Celî 'alâ-yedi aḥkari'l-'ubbâd Şükrî 'Alî İbn Süleymân Nevşehrî. 'An-nâzımı ve kâtibi ve nâzırı afe'l-'Aliyyü. Sene sittin ve mi'etâni ba'de'l-elf min-*

¹⁵ Bk. Nasrullah Efendi, *Veliler Başbuğu Şah-ı Nakşibend*, haz. Gülser Keçeci (Buhara Yayınları, 2012), 97; Nasrullah Bahâî, *Risâle-i Bahâiyye*, 67-68. Keçeci'nin ilk beytin sonunu “bâkî” şeklinde okuması hatalıdır. “Hikâye eden, anlatan” anlamında “hâkî” olmalıdır. Kitapta yer alan bu beyitlerde başka okuma hataları da bulunmaktadır.

¹⁶ Makalemizde beyitlerden sonra verilen sayılar *Nazm-ı Celî*'ye ait varak numaralarıdır.

*hicreti men-lehu'l-'izzü ve's-şeref. 28 Şafer sene 1260*¹⁷

Müellif, eserde herhangi bir mahlas kullanmamıştır. Şairin adı, *Nazm-ı Celî*'nin içerisinde bulunduğu mecmuadaki diğer eserlerde de geçmektedir. Şairin müstensih olarak adının geçtiği mecmuadaki eserler *Dîvân-ı Hâlid-i Bağdâdî*, *Tercüme-i Hidâyetü't-Tâlibîn* ve *Silsile-i Sâdâti'l-Çiştîyye*'dir. Mecmuada yer alan *Enhâr-ı Erba'a* ve *Silsile-i Sâdâti'l-Kâdiriyye*'nin müstensihisi de kuvvetle muhtemel Şükri Ali İbn Süleyman olmalıdır. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827) ait olan *Dîvân*'ın ferağ kaydında "*El-Hâc Şükri 'Alî İbn Süleymân Nevşehrî ve hüve min-'ubeydi Mevlânâ eş-Şeyh Hâlid Ziyâ'u'd-din en-Nakşibendî el-Müceddid*"¹⁸ ifadeleri geçmektedir. Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Ebû Said Fârûkî'ye (ö. 1250/1834) ait olan *Hidâyetü't-Tâlibîn*'in Türkçe tercümesinin ferağ kaydında ise müstensih "*Ali Şükri el-Hâlidî el-Müceddid*"¹⁹ olarak kendisini tanıtmıştır. *Silsile-i Sâdâti'l-Çiştîyye*'nin ferağ kaydında ise "*Sevvedehû el-fakîr el-hakîr 'Alî Şükri İbn Süleymân el-maḥsûb min-'ubeydi seyyidînâ el-Hâlid en-Nakşibendî*"²⁰ ifadeleri yer almaktadır. Görüldüğü üzere şair bazen adını "*Ali Şükri*" şeklinde yazmıştır. Biz kendi telifi olan *Nazm-ı Celî*'deki yazımı esas alarak "*Şükri Ali*"yi tercih ettik. İstinsah kayıtlarında yer alan bu bilgiler, şairin Nakşibendî-Hâlidî olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bilgiler haricinde Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehrî hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. *Nazm-ı Celî*'de az da olsa Farsça ve Arapça beyitler²¹ de bulunmaktadır. Bu beyitler, şairin Arapça ve Farsçaya vukufiyetini göstermektedir. Ayrıca eserin kaynakları ve muhtevası, şairin dinî-tasavvufî ilimleri de tahsil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır.

2. Eserin Nüsha Tavsifi

Yaptığımız araştırmalar neticesinde eserin tek nüshasına ulaşılmıştır. Müellif hattı olan bu nüsha, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²² *Nazm-ı Celî*, daha çok tasavvufî içerikli eserlerden oluşan 006816 numaralı mecmuatü'r-resailin içinde yer almaktadır. Eser, mecmuanın 141b-153b varakları arasında olup 13 varaktan oluşmaktadır. Katalogta *Nazm-ı Celî (Şerh-i kelimât-ı kudsiyye)* adıyla yer alan eser 006816/8 demirbaş numarası ile kaydedilmiştir. 153b varağında ferağ kaydı bulunmaktadır. Ferağ kaydı 27 Safer 1260 (18 Mart 1844) tarihli olan eserin müstensihisi ve müellifi, el-Hâc Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehrî'dir. Eserin dili Türkçedir. 2 sütun halinde 23 satıra yazılan eser 180x110 mm ve 140x70 mm boyutlarındadır. Eserde kullanılan hat türü rikadır. Eser, nohudi renkte filigransız kâğıt üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Rakabe kaydı

¹⁷ Şükri Ali İbn Süleyman Nevşehrî, *Nazm-ı Celî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/8), 153b.

¹⁸ Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Dîvân* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/1), 37a.

¹⁹ Ebû Said Fârûkî, *Tercüme-i Hidâyetü't-Tâlibîn* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/7), 140a.

²⁰ *Silsile-i Sâdâti'l-Çiştîyye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/12), 199b.

²¹ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 143a, 149a, 149b, 150a, 153a.

²² Tavsif bilgileri Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesinin dijital kataloğundan alınmıştır. Eser, sehven "nesih" olarak kaydedilmiştir. Bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi" (Erişim 01 Şubat 2024).

mevcuttur.

İlk Beyit: Allâh adıyla idüp feth-i kelâm
Buldı bu nazmım anuñla intizâm (141b)

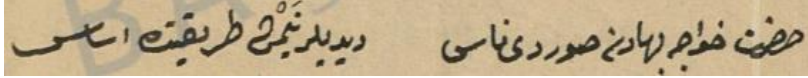
Son Beyit: Hâk Te'âlâ'dan aña yüz biñ şalât
Mâ secâ leylün ve mâ-kerra'l-ğadât (153b)

3. Eserin Nazım Şekli, Beyit Sayısı, Vezni, İmlası ve Kafiye Düzeni

Mesnevî nazım şekliyle telif edilen eserde klasik mesnevi düzeninin kısmen takip edildiğini söyleyebiliriz. Eser, besmele, hamdele ve salvele beyitleri ile başlamaktadır: Eserin Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde yer alan 006816/8 nolu nüshasındaki beyit sayısı 521 olarak tespit edilmiştir. Eser, aruzun *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. 521 beytin içerisinde Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inde yer alan aynı vezinli bir gazelinden dört beyit; *Mesnevî*'den ise üç beyit tazmin vardır.²³ Şairin aruzu eserinde başarıyla uyguladığını söyleyebiliriz. Eserde birkaç örnek dışında vezin kusuru yoktur. Eserde vezin ve imla ile ilgili dikkat çeken bazı hususiyetler şunlardır:

Manzum metinde Bahâeddin Nakşibend'in adı üç yerde geçmektedir. Aşağıdaki beyitte "Bahâeddin" kelimesi "Bahâdin" şeklinde vezin gereği tahfif (kasr) yapılarak şeddesiz okunmuştur.²⁴ Ayrıca bir buçuk hece değerindeki "dîn" kelimesi de "din" şeklinde zihaf yapılarak okunmuştur. Edebiyatımızda sık görülen bu zihaf türü metnin edebî değerini düşüren bir kusur sayılmamaktadır.²⁵

Hâzret-i Hâce Bahâdin şordı nâs
Didiler neymiş şarîkatda esâs (145b)

Aşağıdaki beyitte ise "Bahâeddin" kelimesindeki "dîn" hecesinde de aynı şekilde vezin gereği zihaf yapılmıştır. Burada ayrıca "şâh" kelimesi "şeh" şeklinde tahfif yapılarak okunmuştur. "Hestî-i" kelimesinde yapılan zihaf da kusur olarak kabul edilmeyen türdendir.²⁶ Ayrıca izafet kesresinde yapılan imâle-i maksûrede de sakınca görülmemiştir.²⁷

Şeh Bahâeddin şarîkı hâk durur
Râh-ı vaşl-ı hestî-i muṭlak durur (142a)

²³ Nevşehirî, *Nazm-ı Celî*, 149b, 152b, 153a.

²⁴ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi* (Ankara: Dil Kurumu Yayınları, 2019), 534.

²⁵ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 531; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz* (Dergâh Yayınları, 2004), 157.

²⁶ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 531; Zehra Göre, "Adni Dîvânı'nda Ahenk Unsurları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 410.

²⁷ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 525.

“Bahâeddîn” kelimesinin geçtiği üçüncü yerde ise “dîn” hecesi imâle-i memdûde ile bir buçuk hece olarak okunmuştur.

Hâzret-i Hâce Bahâeddîn Şâh
Serfirâz-ı ehl-i Hâk sâlâr-ı râh (144b)

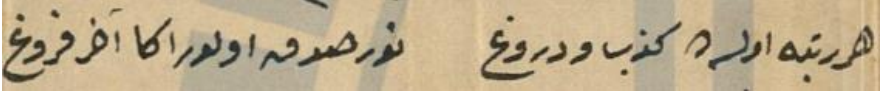

Şair genellikle gereken yerlerde vasl (ulama) yapmıştır. Aşağıdaki beyitte olduğu gibi nadiren sekt (kesinti) yapmıştır: ²⁸

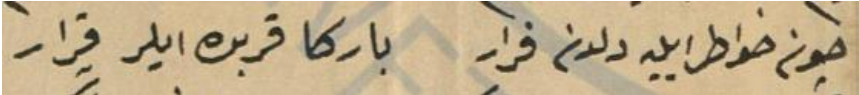
Lî-ma'allâh nisbeti **hâşıl ola**
Hâk Te'âlâ'ya özüñ **vâşıl ola** (148b)

Eserde sehivden kaynaklı birkaç hata dışında imla kusuru yoktur. Bu hatalar aşağıdaki beyitlerde düzeltilerek verilmiştir. Kanaatimizce aşağıdaki gibi tashih yapılabilir:

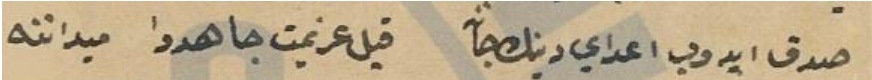
Her [ne] rütbe olsa da kızb ü dürüg
Nür-ı şıdk olur aña âhir fûrüg (150a)

Çün havâtir eyleye dilden firâr
Bâr-gâ[h-i] kurbda eyler qarâr (150a)

Kaşd idüp a'dâ-yı dînüñ cânına (Metinde “şıdk” olarak geçmektedir.)
Kıl 'âzîmet câhidü meydânına (142b)

Makalemizde bu bölümüne kadar verdiğimiz beyit örneklerinde de görüleceği üzere Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan zengin bir kafiye kadrosuna eserde yer verilmiştir. Klasik şiir bilgisine vakıf olan şair redif ve kafiye kullanmıştır. Kafiye olmadığı beyit nadiren karşımıza çıkmaktadır. Şu beyitleri örnek olarak verebiliriz:

²⁸ İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 142-143.

Geçdi bahş-i zıkr-ile **kalbe** vuķūf
Lâzım oldu şâlişe **itmek** vuķūf (152a)

Çün tamâm kaç' ola **anufi** her biri
Bedr olup eyler **ihâta** her biri (153a)

4. Eserin Dil ve Üslubu

Nakşibendiliğin temel ilkelerini okuyucuya öğretmek gayesiyle yazılan eserde sanatlı bir anlatım ön plana çıkmamaktadır. Eser, sade ve anlaşılır bir dile sahiptir. 19. yüzyılda telif edilmiş bu eserde nadiren de olsa Eski Anadolu Türkçesi'nde sık karşılaşılan "olısar", "bular", "durur" kelimelerine rastlamak mümkündür. *Nazm-ı Celfi*, okuyucu ile samimi bir sohbet havası içerisinde kaleme alınmıştır. Şair, muhatabına "iy hümmâm, iy şeh-i âlf-himem, iy civân, iy maħbûb-ı cân, iy safî, iy sahî, iy münîr" gibi ifadelerle seslenmekte ve Nakşibendiliğin on bir esasını okuyucunun idrakine sunmaktadır:

Hüş der-dem ma'nisinde iy civân
Nükteler kılsam gerek saña beyân (144a)

Süre-i Kevşer'de iy maħbûb-ı cân
Ehl-i taħkîk eylemiş bir hoş beyân (146a)

Şair kimi yerlerde kaynaklara gönderme yaparak tafsilata girmedğini de şöyle beyan eder:

Nakş olur ol nesne anda bî-gümân
Saña kâfidür bu miķdâr-ı beyân (150a)

Nazm-ıla kıldum saña remz-i nükât
Kıldı tafşil *Reşha-i 'Ayn-ı Hayât* (151b)

Şairin dini ilimlerdeki vukufiyetini ayet ve hadis iktibasları ortaya koymaktadır. Eserde tam, kısmî ve manen iktibaslar yanında telmihlere de yer verilmiştir. Ayet ve hadis iktibasları ve telmihler konusunda örnek beyitler ayrı bir başlık halinde verilecektir. Eserde sanatlı bir anlatım gayesi güdülmemesine rağmen, irsal-i mesel, deyim, tazmin, cinas ve teşbih örneklerine de yer yer rastlanmaktadır. Aşağıda gelen beyitleri örnek olarak verebiliriz:

Hoş meşeldür itmege kaç'-ı nizâ' (147a)

Küllü sırrun câveze'l-işneyn şâ' (İrsâl-i Mesel) *İki kişinin bildiği sır değildir.*

Çün bu yoldur şehâ gayet 'amîķ (142a)

Bu sebebden **er-refîķ şümme't-țarîķ** (İrsâl-i Mesel) *Önce yoldaş, sonra yol.*

Dîde-gâhı sâliküñ cây-ı ķadem (145a)

Ĥâkîpâyine sürer yüzler hem (Deyim) *Ayağına yüz sürmek*

Vahdeti keşretde idüp ıstıfâ (146a)

Cennet-i vuşlatda **sürsünler şafâ** (Deyim) *Safa sürmek*

Rûĥ u sırr-ıla ĥafî **aĥfâ** ile (Cinas)

Allâh Allâh söyleye **iĥfâ** ile (149a)

Maĥrem-i esrâr oldı **ĥâkiyân** (Cinas)

Kendi oldı sırlarında **ĥâkiyân** (142a)

Dürr-i 'aĥla eyle enfâsüñ şâdef (Teşbih)

Raĥl-i ġafletde olmasun telef (144a)

Bâġ-ı ma'nâda açup ġonca-dehân (Teşbih)

Reng-i büyi-y-la boyandı murg-ı cân (144b)

Ķıl nitâĥ-ı himmeti bend-i miyân (Teşbih)

Nefs atına ġayret-ile çek ĥolan (142b)

Beyt-i dilde şaĥla olan sırları (Teşbih)

Ya'nî baĥr içre ĥafî gevherleri (146a)

Şair *sefer der-vatan* bahsinde beşer tabiatından melek tabiatına yapılan manevi yolculuġu açıklarken, insandaki iyilik ve kötülük istidadını aşıġdaki temsille anlatmıştır:

Herkesüñ bir dürlü isti'dâdı var

Haĥ Te'âlâ'nuñ 'aceb icâdı var

Ķaĥre-i nîsân yaġdursa Kerîm

Berr u baĥra eylese luĥfin 'amîm

Mâruñ aġzında olur semm-i semûm

Güş-ı mâhîde olur dürr-i yetîm

Ehl-i 'irfân sözleri buña mişâl

Muĥlişânuñ zevĥine 'azb ü zülâl

Münkirinüñ sînesinde semm olur (145b)

Ger tefevvûĥ eylese hem dem olur (Temsil)

Şair eserinde Türkçe ve Arapça dua beyitlerine de yer vermiştir:

Yâ Rab ol baĥr içre ĥalmaĥdan beni

Ķarĥa vir pâk eyleyüp cân ü teni (145b)

Yâ ilâhî cismüme ma'bûd sen
Ka'r-ı dilde cânuma maqsûd sen (149b)

Yâ ilâhî maqsadum sensün benüm
Yoluña beğl eyledüm cân u tenim (150a)

Yâ ilâhî leyse maqsûdî sivâk
Mâ li-çalbî maṭlabun illâ rızâk²⁹ (143a)

Yâ ilâhî 'abdüke'l'âşî etâk
Mâ lehû Rabbün ve ma'bûdün sivâk³⁰ (149a)

Nazm-ı Celî'de az da olsa Farsça beyitler de vardır. Eserde geçen on beyitten yedi tanesi Mevlânâ'ya, üç tanesi de müellife aittir.³¹ Bu beyitler, şairin Farsçaya da vukufiyetinin bir göstergesidir:

Dîde-i cân-râ ez-în merşûd tûy
Bâ-rızâyet bende-râ maqsûd tûy³² (149b)

İy Hudâ kurbân-ı ihsânet şevem
În çî ihsânest kurbânet şevem³³ (149b)

Çün be-ğâyet tîz şod in cû revân
Ġam ne-bâyed der-derün-ı 'âşîkân³⁴ (150a)

5. Eserin Kaynakları

Eserde Kur'an'dan ve hadisden iktibaslar bulunmaktadır. Ayrıca ayet ve hadislere de telmih yoluyla işaret edilmiştir. Kevser suresinin ilk ayetiyle ilgili işârî bir yorum getirilerek Hz. Muhammed'e Allah'ın nimeti olarak kesrette vahdetin verildiği ifade edilmiştir.³⁵ "Hz. Musa, Nîl, Selsebil, Firavun" gibi Kur'an'da yer alan isimler de eserde geçmektedir. Müellif eserin giriş kısmında sülûkun sekiz şartını tertip eden Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) ait açıklamalara yer vermiştir.³⁶ Nakşibendiliğin önde gelen isimlerinden yapılan alıntılar da eserde önemli yer tutmaktadır. Bahâeddin Nakşibend

²⁹ *Ey Allahım senden başka gayem yoktur. Kalbimin yegâne arzusu da senin rızândır.*

³⁰ *Ey Allahım asi kulun sana geldi. Onun senden gayrı rabbi ve mabudu yoktur.*

³¹ "ای کمان" ve "نحن أقرب" şeklinde başlayan beyitler için müellif kaynak belirtmemiştir. Beyitler *Mesnevî*'de yer almaktadır. Bk. Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 149b, 150a, 152b, 153a; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 4/198; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 1/37, 858; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Nicholson (Tahran: Müessesese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1957), 1157; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Kitabevi, 2006), 1/132. Ayet iktibası için bk. Kâf, 16.

³² *Can gözü için buradan gözlenen sensin. Kul için rızanın yanında maksat sensin.*

³³ *Ey Allahım! Lutfuna kurban olurum. Lütuf da ne demektir, sana kurban olurum.*

³⁴ *Oldukça fazla aktığı için bu ırmak, âşıkların gönlünde gam kalmaz.*

³⁵ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 145b.

³⁶ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 142b.

(ö. 791/1389) *Nazm-ı Celî*'de beş kez geçmektedir.³⁷ "Serfirâz-ı ehl-i Hak, hazret-i şâh, hazret-i hâce, sâlâr-ı râh" sıfatlarıyla anılan Bahâeddin Nakşibend'in tasavvufla ilgili bazı görüşlerine de yer verilmiştir. Sâdeddîn-i Kâşgarî'nin (ö. 860/1456) adı sadece *hûş der-dem* bahsinde geçen; Ubeydullah Ahrâr'ın³⁸ (ö. 895/1490) *hûş der-dem*, *çâr-lafz (yâd-dâşt, yâd-kerd, bâz-geşt, nigâh-dâşt)* ve müşâhede hakkındaki sözleri manzum metin içerisinde yer almaktadır.³⁹ Eserde, insandaki ilâhî cevherlerin (latife) yerleri konusunda Abdullah Dihlevî'nin (ö. 1240/1824) sözleri de bulunmaktadır.⁴⁰ Şair, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Dîvân-ı Kebîr* ve *Mesnevî-i Ma'nevî* eserlerinden; Fahreddin Ali Safî'nin (ö. 939/1532) de *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât* adındaki eserinden faydalanmıştır.⁴¹ Yâkûb-ı Çerhî (ö. 851/1447) de eserde adı geçen Nakşibendî şeyhlerindedir.⁴² Müceddidiyye tarikatının kurucusu İmâm-ı Rabbânî Ebü'l-Berekât Ahmed es-Sirhindî'nin (ö. 1034/1624) adı ise seyr ü sülûk bahsinin başlığında "müceddidiyyeti'l-Ahmediyyeti" olarak geçmektedir.⁴³

6. Eserdeki Ayet ve Hadisler

Müellif eserinde ayet ve hadis iktibaslarına yer vermiştir. Ayetlerden yapılan tam iktibaslar eserin şu beyitlerinde geçmektedir:

Mevridi kalb-i haqîkî müstened
Hâk buyurdu *Kul Huva'llâhü Ehad*⁴⁴ (152a)

Zâhir olup kırbet-i 'izz ü celâl
*Ve'hve ma'aküm eyne mâ-küntüm me'al*⁴⁵ (152b)

Aşağıdaki örneklerde ise ayetler kısmî iktibarla beyte alınmıştır.

Kaşd idüp a'dâ-yı dînüñ cânına
Kıl 'azîmet *câhidü*⁴⁶ meydânına (142b)

Remz alursuñ geçdigüñ dem şu budan
*Küllî şey'in hâlikün illâ*⁴⁷ Hü'dan (145a)

Hâk Te'âlâ *'alleme'l-esmâ*⁴⁸ didi

³⁷ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 142a, 144b, 145b, 151a, 151b.

³⁸ Ahrâr, Çerhî'nin halefi sıfatıyla Nakşibendiyye'nin en etkili isimlerinden biri olmuştur. Bk. Haksever, *Ya'kub-ı Çerhî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 78.

³⁹ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 144a, 150b.

⁴⁰ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 148a.

⁴¹ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 149b, 151b.

⁴² Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 151a.

⁴³ Nevşehrî, *Nazm-ı Celî*, 151b.

⁴⁴ İhlâs, 1. *De ki: O, Allah'tır, tektir. "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ"*

⁴⁵ Hadîd, 4. *Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. "وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ"*

⁴⁶ Hac, 78. *Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. "وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ"*

⁴⁷ Kasas, 88. *O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. "كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ"*

⁴⁸ Bakara, 31. *Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. "عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ"*

Âdem oldu ismi-le ismî didi (146b)

‘Âlem-i emrinden oldu beş ‘adet
İtdi emr-i *kûn*⁴⁹ ile aña meded (147b)

Nahnü akırab goft *min habli’l-verîd*⁵⁰
To figende tîr-i fikret-râ ba’îd (153a)

Ayetlere telmih yoluyla işaret edilen beyitler ise şöyledir:

Ahşen-i takvîmde viridi hey’eti
Hikmetin gösterdi anda şan’atı⁵¹ (141b)

Esfel-i sâfilde geydirdi libâs
Buldi şûret vehm ü şekk ü iltibâs⁵² (141b)

Kıfl-i ünse zıkr-i Hâk miftâh imiş
Kâlb *mişkâtında* hem *mişbâh* imiş⁵³ (143a)

Nefy idüp var u yoğa viridi huşûl
Oldi insân hem *zalûm* u hem *cehûl* (141b)

Çün *tahammül* itdi insân cehl-ile
Cehlî kaldırmak gerekdür mehl-ile⁵⁴ (141b)

Eyle Hâkk’a cümle *tevfîz-i umûr*
İhtiyârüñdan gele saña fütür⁵⁵ (143b)

Âl-i Fir’avn’a ‘aceb dem oldu Nîl
Kavm-i Mûsâ’ya zülâl-i Selsebil⁵⁶ (145b)

Hzret-i İsâ hâra bâr-ı girân

⁴⁹ Yâsîn, 82. *Bir şeyi istediğinde, O’nun buyruğu “ol!” demekten ibarettir; hemen oluverir.* “إِنَّمَا
”أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

⁵⁰ Kâf, 16. *İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Biz ona şah damarından daha
yakınız.* “نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ” Bu beyit *Mesnevî’*den alınmıştır. İlk misra, *Mesnevî’*de “أَنْج
الْوَرِيدِ حَقَّقْتَ اقْرَبِ اِزْ حَبْلِ الْوَرِيدِ” şeklinde yer almaktadır. Bk. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i
Ma’nevî*, 1157.

⁵¹ Tîn, 4. *Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.* “لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ”

⁵² Tîn, 5. *Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.* “ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ”

⁵³ Nûr, 34. *Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir
kandilliktir.* “كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ”

⁵⁴ Ahzâb, 72. *Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek
iştemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.*
”إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَتَيْنَ أَنْ يُحْمَلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا”

⁵⁵ Mû’min, 44. *Size söylediklerimi yakında hatırlayıp anlayacaksınız. Ben durumumu Allah’a
havale ediyorum; kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir.* “فَسْتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأَفَوضُ أَمْرِي
إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِالصَّيْرِ بِالْعَبَادِ

⁵⁶ Şuarâ, 65-66. *Mûsâ’yı ve beraberindekilerin hepsini kurtardık. Sonra ötekileri suda boğduk.*

Mürdeler ihyâsına rûh-ı revân⁵⁷ (145b)

Hâk Te'âlâ 'abdine gâyet karîb
Çurbetinden 'abdine virmiş naşîb⁵⁸

Hâk Te'âlâ var idince 'âlemi
'Âlem içre ekrem itdi Âdem'⁵⁹ (147a)

Aşağıda gelen ilk beyitte “*kenz-i hafî*” ibaresi ile “Ben bilinmeyen bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye kâinatı yarattım.”⁶⁰ hadis-i kudsîsine telmihte bulunulmuştur. Ayrıca bir diğer beyitte aynı hadisten “*küntü kenz*” ibaresi ile kısmî iktibas yapılmıştır:

Hâk Te'âlâ idi bir *kenz-i hafî*
İstedi izhâr ide luğf-ı vefî (141b)

Şadr-ı insân sîne mi âyîne mi
Küntü kenz esrârına gencîne mi (148a)

Aşağıdaki beyitte ise, “*İmanınızı lâ ilâhe illallah sözü ile yenileyiniz.*”⁶¹ anlamına gelen “*جددوا إيمانكم بقول لا إله إلا الله*” hadisi kısmen iktibas edilmiştir.

Ceddidü imāneküm didi Rasûl
Eylediler ol emri cāndan qabûl (147b)

Aşağıdaki beyitte “*Benim, Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.*”⁶² anlamına gelen “*لي وقت مع الله لا*” hadisinden kısmi iktibas yapılmıştır.

Lî-ma'allâh nisbeti ***hâşıl ola***

⁵⁷ Âl-i İmrân, 48-49. Rabbin ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek. Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: “Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mücize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, **ölüleri diriltirir**; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır. Ayrıca burada Hz. İsa'nın Kudüs'e eşek sırtında girişine de telmih vardır. “*Korkma ey Sion kızı, işte kralın bir eşek sıpasına binmiş geliyor*” (Zekarya, 9/9) Bk. Ömer Faruk Harman, “İsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/467.

⁵⁸ Kâf, 16. *İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız.* İktibas edilen bölüm ayette “*تَحْنُ أَقْرَبَ إِلَيْهِ مِنْ حَنْبِ الْوَرِيدِ*” şeklinde geçmektedir.

⁵⁹ İsrâ, 70. *Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik.* “*وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ*”

⁶⁰ Bu hadis *Keşfü'l-Hafâ'da* “*كُنْتُ كَنْزًا لَا أَعْرِفُ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ خَلْقًا*” şeklinde geçmektedir. Bk. İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/132.

⁶¹ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik Bezzâr, *el-Müsned*, thk. Adil b. Said (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2005), 17/52.

⁶² Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözlere* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992), 115.

⁶³ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/173-174.

Hak Te'âlâ'ya özün **vâsıl ola** (148b)

“Mümin müminin aynasıdır.”⁶⁴ anlamına gelen “المؤمنُ مرآةُ المؤمنِ” hadisine ve “Kendini bilen Rabbini bilir.”⁶⁵ mealindeki “من عرف نفسه فقد عرف ربه” hadisine de aşağıdaki beyitlerde telmih yoluyla yer verilmiştir.

Қудreti icād-ı mümkün eyledi
Mü'mini mir'at-ı mü'min eyledi (148a)

Çün görürsün kâlebün âgâh ol
Kendiñi bil 'arîf-i bi'llâh ol (147b)

“Allah Âdem'i Rahman sûretinde yarattı.”⁶⁶ anlamına gelen “إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَةِ الرَّحْمَنِ” hadisine aşağıdaki beyitte telmih yoluyla yer verilmiştir.

Halk içinde mazhar-ı 'irfân ola
Hey'eti hem şuret-i Rahmân ola (147b)

Eserin salvele bölümünden sonra gelen bir beytinde “Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine tâbi olsanız hidayete erersiniz.”⁶⁷ mealindeki hadise de telmih yoluyla işaret edilmiştir:

Âl ü aşhâbi anuñ necm-i hüdâ
İktidâsıyla bulunur ihtidâ (141b)

Aşağıda gelen beyitlerde ise “Dünyada bir garip yabancı gibi hatta bir yolcu gibi ol! Kendini kabir halkından biri gibi kabul et.”⁶⁸ hadisine manen iktibas yoluyla yer verilmiştir. Beyitlerin devamında şair hadisin Arapça metnine de yer vermiştir:

Kendüñi ğurbet elinde yâd kııl
Ğurbet-ile öziñi dil-şâd kııl

Bil beķâ dârına dünyâdur sebîl
Şay bu yolda kendüñi ibnû's-sebîl

Meyyite icrâ olunan hâl ü bâl
Kendüñe olmuş gibi eyle mişâl

Çek bu fâniden elüñ eyle huzûr

⁶⁴ Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Avvame (Cidde: Daru'l-Minhac, 1410), “Edeb”, 57.

⁶⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/262.

⁶⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muhibbüddin el-Hatîb (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1380), 5/183.

⁶⁷ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1/132.

⁶⁸ “كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ غَابِرٌ سَبِيلٍ وَعَدَّ نَفْسَكَ فِي أَهْلِ الْقُبُورِ” Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşar Avvâd (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmîy, 1996), “Zühd”, 25.

Nefsüñi şay sen de aşhâb-ı kubbür (148b)

Halvet der-encümen bahsinde yer alan aşağıdaki beyitte ise “Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır.” (Nûr, 37) ayetine telmih yapılarak alışverişin halvet ehlini Allah’tan gafil bırakmayacağı vurgulanmıştır. Diğer beyitlerde Kevser suresinin ilk ayetine işârî bir mana verilerek manevî iktibas yapılmıştır:

Hağ didi bey’ u ticâret râhdan
Gâfil itmez Hâzret-i Allâh’dan (146a)

Süre-i Kevşer’ de iy maḥbûb-ı cân
Ehl-i taḥkîk eylemiş bir hoş beyân (146a)

İy Ḥabîbüm saña ikrâm eyledüm
Vaḥdetüm keşretde in’âm eyledüm (146a)

7. Eserin Muhtevası

Nazm-ı Celî tasavvufî kavram ve konuları içeren didaktik bir mesnevidir. Eser, besmele, hamdele ve salvele beyitleri ile başlamaktadır. Nakşibendiyye tarikatının on bir esasına geçmeden önce tarikatın özeti niteliğinde olan düsturlar sıralanır. Daha sonra “Der-Beyân-ı Sülûk-ı Tarîkat-i Kibâr” başlığı altında Cüneyd-i Bağdâdî’ye (ö. 297/909) ait olan sülûkun sekiz şartı açıklanmaktadır.⁶⁹ Bu açıklamaların ardından Nakşibendiyye tarikatında kelimât-ı kudsiyye olarak bilinen on bir esas, Farsça ya da Arapça başlıklar halinde eserde şerhedilmektedir. Büyük bir bölümü kelimât-ı kudsiyyeye ayrılan *Nazm-ı Celî*’de havâtır, letâif, letâifin yerleri, letâifle yapılan zikirler, nefy ü isbât, zikir, râbita, murâkabe, velâyet ve seyr ü sülûk gibi başka tasavvufî konular da işlenmiştir.

1-6. beyitler (141b): Besmele ve hamdelerin ardından Peygamberimize salat ve selam getirilmektedir. Salat ve selamın ardından Peygamberimizin âl ve ashâbı övülmektedir. Ayrıca Peygamberimizin hakiki mürşit olduğu da burada belirtilmektedir. Bu beyitlerden sonra müellif, telif sebebinin Hak yolunu okuyucuya göstermek olduğunu da ifade etmektedir:

Allâh adıyla idüp fetḥ-i kelâm
Buldı bu nazmım anuñla intizâm

Ḥamdü li’llâh Hağ baña virdi lisân
Şükrin idem dâ’imâ vird-i zebân

Hem Rasûline ola her ân şalât
Mürşid-i Hağ hâdî-i râh-ı necât

⁶⁹ Süleyman Gökbulut, “Cüneyd’in Sekiz Şartı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2012), 201-231.

Elfü elf olsun taḥiyyât ü selâm
Her kelâm buldukda bed' ü ihtitâm

Ba'de-zâ bu maqşad-ı **Nazm-ı Celf**
Râh-ı Ḥaqq'ı saña eyler muncelî

7-30. beyitler (141b, 142a): Şair, Allah'ın zâtının mutlak bilinmezliğine "kenz-i hafî" ifadesiyle yer vermiştir. Hestî-i mutlak, hestî-i mevhum ve sırr-ı vahdet burada dikkat çeken diğer tasavvufî kavramlardır. Münacat özellikleri taşıyan beyitlerin bulunmadığı bu bölümde Allah'ın ilmine ve birliğine vurgu yapan beyitler bulunmaktadır:

Ḥaḡ Te'âlâ idi bir kenz-i ḥafî
İstedi izhâr ide luḡf-ı vefî

Kim bilür anuñ ṭarîkın Ḥaḡ bilür
Pâdişâh-ı Ḥazret-i Muṭlak bilür

Emr idüp Ḥaḡ anlara tevḥîd ile
Mâsivâdan zâtını tefrîd ile

Mukaddimedeki diğer beyitlerde âlemin ve Hz. Âdem'in yaratılışı işlenmektedir. İnsanın en güzel biçimde yaratıldığı, ilahî sorumluluğu üstlendiği, velîlerin hak yolda insanlara arkadaş olduğu, Bahâeddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) yolunun da hak yol olduğu şu beyitlerle belirtilmiştir:

Eyledi icâd ḥalk-ı 'âlemi
Maḡzar-ı 'irfân kıldı Âdem'i

Aḡsen-i taḡvîmde virdi hey'eti⁷⁰
Ḥikmetin gösterdi anda şan'ati

Esfel-i sâfilde geydirdi libâs⁷¹
Buldu şûret vehm ü şekk ü iltibâs

Çün *taḡammül* itdi insân cehl-ile⁷²
Cehli ḡaldırmak gerekdür mehl-ile

Evliyânuñ her biri anuñ refîḡ
Açdılar ol şeh-r-i ma'mûra ṭarîḡ

Şeh Bahâeddîn ṭarîḡı ḡaḡ durur

⁷⁰ Tîn, 4. Şüphesiz biz insanı **en güzel biçimde** yaratmışızdır.

⁷¹ Tîn, 5. Sonra onu **aşağuların aşağısına** indirdik.

⁷² Ahzâb, 72. Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu **yüklenmek** istemediler, ondan korktular ve onu insan **yüklendi**.

Râh-ı vaşl-ı hestî-i muṭlak durur

31-48. beyitler (142a, 142b) Der-beyân-ı icmâl-i tarîkatü'n-Nakşibendiyye: Şair, Nakşibendiyye tarikatının esaslarının bir özetini burada vermektedir. Doğru bir itikada sahip olmak, zaruri ilimlerle amel olmak, zorunlu haller dışında ruhsata meyletmemek, azimle amel etmeyi tercih etmek, Hz. Muhammed'in sünnetine tâbi olmak bu bölümde öncelikle zikredilmektedir. Daha sonra bir mürşide ikrar verme, kerih şeylerden kaçınma, sohbet adabına riayet, sıdk, ihlas, muhabbet ve himmetin önemi üzerinde durulur. Zahirde hırka-i tecrid ve batında hulle-i tevhid giyilmesi tavsiye edilir:

Evvelâ taşhîḥ-i emr-i i'tikâd
Hem daḡı ḡaḡkı ṡalebde in'ikâd

Hem zârûrî 'ilm-ile 'âmil ola
Tâ emânet bârını ḡamil ola

Bî-zârûret ruḡsata meyl itmeye
Bî-'azîmet bu ṡarîḡa gitmeye

İttibâ'-ı ḡazret-i şâḡ-ı rusûl
İhtidâ-yı seyr-i şehrah-ı sübûl

Şâniyen bir mürşide ikrâr vir
Mürşidüñ 'ahdine istikrâr vir

49-120. beyitler (142b, 143a) Der-beyân-ı sülûk-ı tarîkat-i kibâr kaddesa'llâhü esrârahüm: Bu bölümde tasavvufta manevi terbiyenin sekiz şartı açıklanmaktadır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) tertip ettiği bu şartlar; taharet, oruç, terk-i kelam, halvet, zikir, nefy-i havâtır, irtibat ve terk-i itirazdır.⁷³ Yedinci şart olarak zikredilen "irtibat" şeyhe gönülden bağlanmaktır. Sekizinci şart olan "terk-i itiraz" ise Hakk'a karşı gelmemektir. Bu şart bazı mutasavvıflar tarafından şeyhe itiraz etmemek şeklinde de yorumlanmıştır.⁷⁴

ṡâ'ifenüñ seyyidi ḡadri ḡaṡîr
Şeh Cüneyd-i ḡazret-i şeyḡ-i kebîr

ḡoş beyân itdi sekiz ṡarṡa sülûk
Eyleyenler iltizâm olur mülûk

Evvelâ emr-i ṡahâret iy ḡümâm
ḡusl-ile abdest ile eyle ḡiyâm

Hem ikinci gündüzüñ olmaḡ ṡiyâm

⁷³ Gökbulut, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", 205.

⁷⁴ Gökbulut, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", 206-212.

Gicelerde daği taqlîl-i tâ'âm

Hem üçüncü eylemek **terk-i kelâm**

Kes hayâli fikr-i fâsidden tamâm

Şart-ı râbi' dâ'imâ **halvetde** ol

Tâ göñülden Hâk ile şöhetde ol

Şart-ı hâmis **zîkr-i Hâk**'dur ber-devâm

Qalbûñ olsun zîkr-i Hâk'la müstehâm

Şart-ı sâdis kalbi hâzır eylemek

Dâ'imâ **nefy-i havâtır** eylemek

Şart-ı sâbi' şeyhe dilden **irtibât**

Zâhir oldur anuñ-ıla inbisât

Şart-ı şâmin oldı **terk-i i'tirâz**

İ'tirâz eyler derünî inkıbâz

Bu şartlardan halvet açıklanırken Peygamberimizin hayatından da şöyle örnek verilmektedir:

Halvet eylerdi Rasûl-i Kibriyâ

Eyleyüp Gâr-ı Hîrâ'da inzivâ

Şair, Cüneyd-i Bağdâdî'nin süluk şartlarını zikrederken "Der-beyân-ı havâtır ve temyîz-i envâ'uhâ" başlığı altında havâtır ve çeşitlerine de değinmiştir. "İnsanın içine gelen hitaplar, iç âlemde duyulan sesler"⁷⁵ anlamına gelen "havâtır"ın Hakkânî, melekî, nefsânî ve şeytânî olmak üzere dört türü bu başlık altında açıklanmaktadır. Bu bölümün son beyitlerinde Cüneyd-i Bağdâdî'nin sekiz şartına bedel olarak kelimât-ı kudsiyyeden sekiz usulün (heşt usûl) adları da zikredilmektedir. 115 ve 118. Beyitler arasında her mısraya bir tanesi gelecek şekilde zikredilen bu esaslar; *hûş der-dem*, *nazar ber-kadem*, *sefer der-vatan*, *halvet der-encümen*, *yâd-kerd*, *bâz-geşt*, *nigâh-dâşt*, *yâd-dâşt*tir. Bu sekiz esasa *vukûfât-ı selâse* de eklenince toplam on bir olmaktadır. Seyr ü sülûkun vasıtaları olan bu esasların açıklamaları ise bir sonraki bölümde 121. beyitle birlikte başlamaktadır.

Hâtıra kalbe vürüd iden **hiţâb**

Nîk ü bedden zâhir olan inkılab

Gâhî Hâk'dan gâhî nefsânî olur

Geh melekden gâhî şeytânî olur

Ol şurûta bu uşul oldı bedel

Şâmil oldı anları iş bu cümel

⁷⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 160.

Hûş der-dem iy şeh-i 'ālî-himem
Hem **naẓar** itmek dem-â-dem **ber-ka-dem**

Dâ'imâ eyle **seferler der-vaṭan**
Hjalvet ola saña bezm ü **encümen**

Yâd-kerdüñ Hakk ola dilden hafî
Bâz-geşt ile ola zikrûñ şafî

Hem **nigeh-dâştuñ** ola feyz-i Hudâ
Yâd-dâştuñ olmaya Hakk'dan cüdâ

Bunlar ile eyleyüp seyr ü sülûk
Mâ-'adâya dindi pendâşt u şükûk

Hem **vuķûfât-ı şelâşe** âşikâr
Vâkıf ol tafşilîni eyle şümâr

121-149. beyitler (144a, 144b) Der-beyân-ı hûş der-dem - **هوش دردم** : "Hûş" Farsça bir kelime olup "akıl" anlamındadır. "Dem" ise yine Farsça bir kelime olup "nefes" demektir.⁷⁶ *Hûş der-dem*, "her nefes alıp verişte bilinçli olmak, yani her an Allah ile olmak ve gaflete düşmemek" anlamına gelir.⁷⁷ Şair, gaflet yolunda akıl incisinin telef olmaması için nefes istiridyesinde muhafazası edilmesini istemektedir. *Risâle-i Bahâiyye*'de *hıfz-ı enfâs* olarak da geçen bu esas, sâlikin aldığı ve verdiği her nefesin farkında olmasını ifade etmektedir.⁷⁸ Ayrıca şair burada *hûş der-dem* esası ile ilgili olarak Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389), Sâdeddîn-i Kâşgarî⁷⁹ (ö. 860/1456) ve Ubeydullah Ahrâr'ın⁸⁰ (ö. 895/1490) sözlerine de manzum metin içerisinde yer vermektedir. Ayrıca bu bölümde Cenâb-ı Hakk'ın bütün varlıklara sirayet eden mutlak varlığına *hâ-i hüviyyet* ile işaret edilmiştir.⁸¹

Hûş der-dem ma'nisinde iy civân
Nükteler kılsam gerek saña beyân

Hûş 'aqla didiler hem dem nefes
Gûş tüt bu gevhere eyle heves

⁷⁶ Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı*, ed. Derya Örs - Mürsel Öztürk (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022), 375, 161.

⁷⁷ Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 335.

⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 174.

⁷⁹ *Risâle der Kelimât-ı Kudsiyye* adında bir eseri de bulunan Nakşibendî şeyhi Sâdeddîn-i Kâşgarî için bk. Necdet Tosun, "Sâdeddîn-i Kâşgarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/391-392.

⁸⁰ Nakşibendî şeyhi Ubeydullah Ahrâr için bk. Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 155-188.

⁸¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 226; Muhyî-i Gülşenî, *Reşehat-ı Muhyi*, 143.

Dürr-i 'aqla eyle enfâsüñ şâdef
Raḥl-i ğafletde olmasun telef

Her nefesde cüş idüp emvâc-ı nūr
Olsa 'akluñ ğarḳa-i baḥr-ı ḥuzūr

Diñle ne söyler o kânıñ gevheri
Ya'nî **Sa'du'd-dîn-i Şâh-ı Kâşġarî**

Bir nefesden âḥarına intikâl
Olmasun ğafletle fehm eyle me'âl

Ḥazret-i Ḥâce Bahâeddîn Şâh
Serfirâz-ı ehl-i Ḥaḳ sâlâr-ı râh

Daḥi maḥfûz ola mâ-beyne'n-nefes
Her ṯarafdan ğafletüñ yolını kes

Her nefes **hâ-i hüviyyet**den nişân
ġayb-ı muṯlaḳdan ide ibrâz-ı şân

Genc-i esrâr **Ḥâce-i Aḥrâr**'a baḳ
Nice bend itdi bu vâdî üzre ṯâḳ

Dilde münker ḳalmaya ma'rûf ola
Her nefes âġâhlıġa maşrûf ola

150-165. beyitler (144b, 145a) Der-beyân-ı nazar ber-kadem - نظر بر قدم : "Nazar" Arapça bir kelime olup "bakış" anlamındadır. "Kadem" ise yine Arapça bir kelime olup "ayak" demektir.⁸² Nazar ber-kadem, kalbin huzuru için lüzumsuz bakışlardan sakınarak öne bakılmasıdır.⁸³ İnsanlar arasında gezerken sâlikin gözleri devamlı adımını atacağı yerde olmalıdır. Kalbi yaralayacak şeylerden gözü korumak gerekmektedir. Şair, bu esası açıklarken kalbine gelen bir manayı da burada paylaşmaktadır. Şair, enbiyayı güneş ve okyanusa; evliyayı ise zerre ve damlaya benzetmektedir. Hz. Muhammed'in sünnetine uymanın gerekliliġi ve Hz. Muhammed'in ayaġının tozunun gözler için sürme olduġu da burada ifade edilmektedir.

Şehr u şaḥrâda gezerken sâlikân
Pest-i pâyına olalar nâzırân

Hem bu yolda sâlik-i âli-himem
Gözi gördüġi yere ata ḳadem

⁸² Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türki* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 1058, 1463.

⁸³ Uludaġ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüġü*, 269.

Lâzım oldu sâlik-i râh-ı şafâ
Eylemek isr-i Rasûl'e iktizâ

Hâkipâyı çeşmüme kühl-i cilâ
Çalbüme andan gelür bu incilâ

166-191. beyitler (145a, 145b) Der-beyân-ı sefer der-vatan - سفر در وطن : “Sefer” Arapça bir kelime olup “yolculuk” anlamındadır. “Vatan” ise yine Arapça bir kelime olup “bir kimsenin doğup büyüdüğü ve yaşadığı yer, yurt” demektir.⁸⁴ Sefer der-vatan, Hakk’a yapılan manevi yolculuğu, kötü huyları terkedip iyi huylar edinme yolunda ilerlemeyi ifade eden bir esastır.⁸⁵ Şair, bu yolculuğu beşerî vasıflardan melekî vasıflara, varlıktan yokluğa, mevcden bahra, zevcden ferde şeklinde açıklamaktadır.

Sâlikân ide tabî'atda sefer
Çok mesâfe kaç' ider tavr-ı beşer

Eyleye tab'-ı beşerlikden güzâr
Ola evşâf-ı melekde pâyidâr

Bil haqîkatde efendi bu sefer
Eylemekdür var u hestîden güzâr

Mevcden bahra güzâr itmek için
Zevcden ferde firâr itmek için

Bu bölümde müellif bir temsile de yer vermektedir. Buradaki temsilde Allah'ın lütfuyla yağın nisan yağmurunun yılanın ağzında zehire; aynı damlaların istirdiyede ise inciye dönüştüğü ifade edilir. Bu temsilde belirtildiği gibi, ehl-i irfanın inci gibi sözleri de ihlaslı insanların gönlünde tatlıya, inkarcıların sinesinde ise zehre dönüşmektedir. Nitekim Hz. Musa'ya zülâl-i Selsebîl olan Nîl, Firavun için kandan bir denize dönüşmüştür.

192-208. beyitler (145b, 146a) Der-beyân-ı halvet der-encümen - خلوت در انخمن : “Halvet” Arapça bir kelime olup “yalnız kalma, tenhaya çekilme” anlamına gelmektedir.⁸⁶ “Encümen” ise yine Farsça bir kelime olup “cemiyet, topluluk” demektir.⁸⁷ Halvet der-encümen, bedenen insanların arasında, kalben Hak'la beraber olmaktır.⁸⁸ Müellif, Bahâeddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) bu esasa ilgili sözleriyle bölüme başlamaktadır. Halk içinde halvet eylemenin kesret içinde vahdet eylemek olduğu ifade edilir. Bu yolda yürüyen sâlik görünüşte halkla beraberken iç âleminde Hak ile beraberdir. “Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan,

⁸⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 724; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3/3302.

⁸⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 306.

⁸⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 587.

⁸⁷ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1/853, 2/1161.

⁸⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 156.

namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır.”(Nûr, 37) ayetine telmih yapılarak alışverişin halvet ehlini Allah’tan gafil bırakmayacağı da burada vurgulanmaktadır. Ayrıca burada Kevser suresinin ilk ayetiyle ilgili tasavvufî bir yorum getirilerek Hz. Muhammed’e Allah’ın nimeti olarak kesrette vahdetin verildiği ifade edilmiştir.

Hzret-i H̱’âce Bahâddin şordı nâs
Didiler neymiş şarîkatda esâs

Encümende didi ẖalvet eylemek
Ya’nî keşret içre vahdet eylemek

Zâhıran ẖalk ile bâtın H̱akık ile
Kayd içinde hestî-i muṭlak ile

H̱ak didi bey’ u ticâret râhdan
Gâfil itmez Hzret-i Allâh’dan

İy H̱abîbüm saña ikrâm eyledüm
Vahdetüm keşretde in’âm eyledüm

Nâr-ı keşretten ’uṭâş-ı ümmeti
Sağy idüp kırtar şarâb-ı vahdeti

209-234. beyitler (146a, 146b) Der-beyân-ı yâd-kerd یادکرد : “Yâd” Farsça bir kelime olup “anma, hatırdâ tutma, uyanıklık, nakış” anlamlarına gelmektedir.⁸⁹ “Kerd” ise “etmek, eylemek, işlemek” anlamındaki Farsça “kerden” mastarından gelmektedir.⁹⁰ Yâd-kerd, zikretmek, hatırlamak, nakşetmek anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî terim olarak ise, murâkabe mertebesine ulaştıktan sonra sâlikin belli bir sayıda *lâ ilâhe illallâh* zikrini yapmasıdır.⁹¹ Sâlik tövbe ve istiğfârı çokça yapmalı ve kalbini mâsivâdan arındırmalıdır. Ancak bu şekilde kalbe zikir tohumları saçılabilir.

Zıkrden oldı ’ibâret yâd-kerd
Zıkr-ile bulur şifâ emrâz u derd

Şehveti vahdet sanup aldanmada
Keşreti devlet bilüp bağlanmada

Daḫi çok çok tevbe istiğfâr gerek
H̱ak Te’âlâ zıkrin iktisâr gerek

Mâsivâdan pâk olunca ol zemîn
Toḫm-ı zıkr ekmek gerek anda hemîn

⁸⁹ Ziya Şükun, *Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1944), 2/2021.

⁹⁰ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 1520.

⁹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 377.

235-268. beyitler (146b, 147b) Der-beyân-ı envâ'-ı zıkr 'alâ ʔarîkati'n-Nakşibendiyye: "Alleme'l-esmâ"⁹² iktibasıyla başlayan bu bölümde tarikat erlerinin zikir için esma-i hüsnâdan esmâlar seçtikleri, cehrî ve hafî olmak üzere zikrin çeşitleri, Nakşibendilikte ihtiyar edilen hafî zikrin önemi, ârifânın ism-i zât (lafzatullâh) zikrini kendilerine hırz-ı cân ettikleri, Peygamberimizin "ceddidü îmâneküm"⁹³ emrine nefy ü isbât zikri ile gönülden boyun eğdikleri, kalb ve dilin ittifakıyla yapılan zikrin hakikî imanı ortaya çıkardığı hususları ele alınmıştır.

Hak Te'âlâ 'alleme'l-esmâ didi
Âdem oldu ismi-le ismî didi

Kimi cehrî kimisi ihfâ ile
Eylediler sırr ile ahfâ ile

Lafzatu'llâh oldu çünkü ism-i zât
İsm-i a'zam câmi'-i cümle şîfât

Bu sebebden 'ârifân u h'âcegân
Eylediler ism-i zâtı hırz-ı cân

Zıkr-ile virmek için kalbe hayât
Nefy ü isbât-ıla virdiler necât

Ceddidü îmâneküm didi Rasûl
Eylediler ol emri cândan kabûl

269-283. beyitler (147b) Der-beyân-ı mevâdd-ı insân ve terkîb-i sûret-i û: "Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik."⁹⁴ ayetine ve "Allah Âdem'i Rahman sûretinde yarattı."⁹⁵ hadisine telmihle başlayan bu bölümde insanın âlem-i emre ve âlem-i halka ait olan on letâiften yaratılması; kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâ latîfelerinin âlem-i emre ait olduğu; nefis, su, ateş, toprak ve hava latîfelerinin âlem-i halka ait olduğu anlatılmıştır. Şair bu bölümü *sûret-i Rahmân* hadisi ile birlikte "*Kendini bilen Rabbini bilir.*"⁹⁶ hadisine de telmih yaparak bitirmiştir.

Hak Te'âlâ var idince 'âlemi
'Âlem içre ekrem itdi Âdem'i

Halk içinde mazhar-ı 'irfân ola
Hey'eti hem şuret-i Rahmân ola

⁹² Bakara, 31. *Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.*

⁹³ Bezzâr, *el-Müsne'd*, 17/52. *İmanınızı lâ ilâhe illallah sözü ile yenileyiniz.*

⁹⁴ İsrâ, 70. *Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik.*

⁹⁵ İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 5/183.

⁹⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/262.

On laţîfeden yaratdı bir nigâr
Ol nigârı kendüye eyledi yâr

‘Âlem-i emrinden oldu beş ‘adet
İtdi emr-i *kûn* ile aña meded

Çalbdür rûh-ıla hem sır u hafî
Âhîri ahfâdur anuñ iy şafî

‘Âlem-i halkından itdi beş dağî
Nefs-ile hem çâr ‘unşur iy sağî

Anlar imiş âb u âteş hâk u bād
Bu beş imiş emr-i zâhirden murād

Cem’ idüp bu cümleyi insân didi
Hey’etine *şûret-i Rahmân* didi

Çün görürsün kâlebün âgâh ol
Kendiñi bil ‘*arîf-i bi’llâh* ol

284-308. beyitler (148a, 148b) Der-beyân-ı cây-hâ-yı zıkr-i der-kâleb-i insân: Bu bölümde ilâhî hakikatleri idrak ve müşâhede için verilen kalp, rûh, sır, hafî, ahfâ latîfelerinin insan bedenindeki yerleri açıklanmıştır.⁹⁷ Şair, bu bilgileri Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolunun kurucusu Hâlid el-Bağdâdî’nin şeyhi olan Abdullah Dihlevî’den (ö. 1240/1824) nakletmektedir. Bu bölümün sonunda kapite yerleşip karar bulan zikrin nefse naklinin ardından sultanî zikrin ortaya çıkması ve bu zikrin bütün bedeni etkisi altına alması anlatılır.⁹⁸

Şol meme altındadır kalb-i mecâz
Kıl teveccüh eyleyüp anda niyâz

Şolda sır şağda hafî oldu ‘ayân
Orta yirde kıldı ahfâyâ mekân

Böyle ta’yin itdi pîr-i ma’nevî
Şâh ‘Abdullâh Hindî Dehlevî

Şağ meme altındadır rûhuñ yeri

⁹⁷ Letâifin yerleri hakkındaki şema için bk. Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu’l-Usûl)* (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1979), 256.

⁹⁸ Ayrıca bk. Nasrullah Bahaî, *Risâle-i Bahâiyye*, 26; Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu’l-Usûl)*, 104; İhracîzâde İsmail Hakkı Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*, haz. İsmail Hakkı Altuntaş (İstanbul: Gözde Matbaacılık, 2010), 174-175; Kotku, *Tasavvufi Ahlak*, 1/80.

Eyler anda vird-i nâm-ı Şîzer'i⁹⁹

Ol zamân sultân-ı zikr ide zuhûr
Zabıt ide milk-i vücûdî 'adl-i nûr (8b)

309-340. beyitler (148b, 149a) Der-beyân-ı tertîb-i şuğl-ı ism-i zât bi-letâ'if-i mezkûre: Bu bölüm, latîfelerle yapılan ism-i zât zikrinin usulüne ayrılmıştır. İsm-i zât zikrine (zikr-i zât) bir yere oturulup kalbe teveccühle başlanır. Akabinde nefy-i havâtır, yirmibeş istiğfar, üç ihlas-bir fatiha, râbita-i mevt, râbita-i mürşid ve râbita-i huzur tertibiyle devam edildikten sonra varidat beklenir. Günlük en az beş bin adet "el-Hakk" zikrinin ardından altı letâifin (kalp, rûh, sır, hafî, ahfâ, nefis) her biri için biner kere "Allah" zikri çekilerek toplamda on bir bin adet zikir yapılmış olur. Bütün bunların nihayetinde feyiz ve nur hâsıl olur ve zâkir "lî-ma'allâh"¹⁰⁰ makamına ulaşır. Şair râbita-i mevte işlerken "*Dünyada bir garip yabancı gibi hatta bir yolcu gibi ol! Kendini kabir halkından biri gibi kabul et.*"¹⁰¹ hadisine de manen iktibas yoluyla yer vermiştir. Ayrıca beyitlerin devamına hadisın Arapçası da eklenmiştir.

Pâk u tâhir bir yere idüp ku'üd
Kâlbe tevcîh eyleye vech-i şuhûd

Eyleyüp nefy-i hâvâtır ez-derûn
Mâsivâdan tâ bula şabr u sükûn

İde istiğfâr yigirmi beş 'aded
Hâk Te'âlâ'dan taleb ide meded

Feyz-i Hâk'â oldığ-ıçün vâşiâ
Şeyhiñe eyle derûnî râbiâ

Ya'nî kâlbûñ pîre idüp rabt-ı tām
Kıl bu yolda zâtîña anı imām

341-370. beyitler (149a, 149b) Der-beyân-ı tertîb-i nefy ü isbât: Bu bölümde nefy ü isbât zikrinin tertibi açıklanmaktadır. Letâif zikrinden sonra müride telkin edilen nefy ü ispatta "lâ ilâhe illallâh" zikri yapılır.¹⁰² Bu zikre nefes tutularak başlanır. "Lâ ilâhe" ile Allah dışındaki her şey gönülden uzaklaştırılır ve "illa'llâh" ile de Hakk ispat edilir. Akabinde ise "Muhammedün Rasûlullâh" denilerek Hz. Peygambere bağlılık ifade edilir. Sonrasında bâz-geşt ile mabud ve maksud olan Allah'a sığınılır, Allah'ın rızası talep edilir. Bu şekilde nefy ü isbât tamamlanmış olur.

⁹⁹ Metinde "Şîzer" olarak geçmektedir. Allah'ın isimlerindedir. Bk. Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı*, 740; Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, *Lehçetü'l-Lügat*, ed. Kırkkılıç (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022), 457.

¹⁰⁰ Yılmaz, *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*, 115.

¹⁰¹ Tirmizî, *es-Sünen*, "Zühd", 25.

¹⁰² Hânî, *Behçetü's seniyye*, 210.

Bâtinından eyleyüp haşr-ı nefes
Hâric ola hep hevâ ile heves

Haţt-ı Lâ'yı sürreden çek tâ dimâ'
Mâsivâyı nefy idüp eyle ferâğ

Hem *ilâhe* haţtuñ andan meyl idüp
Ketf-i yümnâya varınca seyl idüp

Cümle ma'būdât-ı şerr u bâtılı
Nefy kıl dilden sivâ-yı 'âtili

Haţt-ı *illâ'llâh'* andan cezb kıl
Tâ fezâ-yı ka'r-ı kalbe darb kıl

Hakk'a idüp anda isbât ü vücūd
Zâhir ola dilde envâr-ı şühūd

Hem Muhammedün Rasûlü'llâh'ı da
Zamm idüp andan dili âgâh ide

371-382. beyitler (150a) Der-beyân-ı bâz-geşt – بازگشت : “Bâz” Farsça bir kelime olup “tekrar, geri, yine” anlamlarına gelmektedir.¹⁰³ “Geşt” ise “dolaşmak, gezmek, dönmek” anlamındaki Farsça “geşten” masterından gelmektedir.¹⁰⁴ Bâz-geşt, geri dönmek, tekrarlamak anlamındadır. Tasavvufî bir terim olarak, Nakşibendîlikte sâlikin gönül diliyle kelime-i tevhidi zikrederken dil ile de “İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî”¹⁰⁵ demesidir.¹⁰⁶ Sâlik, kalbî zikirde dil ile zikre dönerek havâtırı def etmiş ve bu şekilde Allah'a yönelmiş olur.¹⁰⁷

Bâz-geşt oldur ki zâkir zikrde
Göñli ola dâ'imâ bu fikrde

Yâ ilâhî maqşadum sensün benüm
Yoluña bezl eyledüm cân u tenim

Maţlab idündüm rızâ-yı pâkiñi
Zâhir eyle kalbûme idrâkiñi

Bâ-maḥabbet dilde 'irfân vir bana
Nûr-ı imân feyz-i iz'ân vir baña

383-391. beyitler (150a) Der-beyân-ı nigâh-dâşt - نگاه داشت : “Nigâh” Farsça bir

¹⁰³ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 1/241.

¹⁰⁴ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 2/1682.

¹⁰⁵ *Allah'im! Maksadım sensin ve isteğim senin rızândır.*

¹⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 70.

¹⁰⁷ Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 337.

kelime olup “bakma, nazar” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁸ “Dâşt” ise “tutmak, malik olmak, görüp gözetmek, zapdetmek” anlamındaki Farsça “dâšten” masterından gelmektedir. Nigâh-dâşt, gözetmek, muhafaza etmek demektir.¹⁰⁹ Kelime-i tevhid zikredilirken kalbin bütün dünyevî düşüncelerden korunması anlamına gelen bir terimdir.¹¹⁰ Sâlik yalnızca Allah’ı düşünerek kalbini havatırdan korumuş olur.¹¹¹ En az yarım saat kalbi bu şekilde muhafaza etmek en önemli işlerdendir.

Vâcib oldı sâlik-i râh-ı İlâh
Vâkıf olup albine ide nigâh

Zikrũn ešnâsında alb-i zâkire
oyunmak lâzım sivâdan hâıra (Metinde “havâıra” olarak geçmektedir.)

Nîm sâ’at yâ ziyâde dem-be-dem
Nâzır olmak albine emr-i ehem

392-397. beyitler (150b) Der-beyân-ı yâd-dâşt - یاد داشت : Yâd-dâşt sözlükte “hatırda tutmak, hıfız etmek anlamına” gelir.¹¹² Terim anlamı ise, kelime-i tevhid zikri esnasında sâlikin kalbinin her an Hakk’la beraber olmasıdır.¹¹³ Şair, Ubeydullah Ahrâr’dan (ö. 895/1490) da alıntı yaparak yâd-dâştı açıkladıktan sonra yâd-kerd, bâz-geşt ve nigâh-dâşt esaslarını da ekleyerek “âr lafz”ı iki beyitte hulasa etmiştir.

Mâsivâyı zâkir idüp redd ü sevk
ubb-ı zât-ıla ola pür zev ü şev

albe istilâ ide nûr-ı şühüd
ubb-ı zât-ıla ala ancak vücüd

Hâce-i Ahrâr şâh-ı ‘ârifân
Eyledi bu âr lafzı hoş beyân

Yâd-kerd oldı tekellûf der-ıkr
Bâz-geşt Hakk’a rücû’dur der-fıkr

Anı hıfz itmek nıgeh-dâşt iy hümâm
Yâd-dâşt anda rûsûh bulmak devâm

398-409. beyitler (151a) Fî-beyânı’l-müşâhedeti ve hiye ‘ibâretün ‘an-istilâ’i şühûdi’l-havâs ‘ale’l-kalbi bi-tavassuti’l-hubbi’z-zât: Bu başlık altında “Hakk’ın

¹⁰⁸ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 2/1902.

¹⁰⁹ Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 1/849.

¹¹⁰ Tosun, *Bahaeddin Nakşebend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, 337.

¹¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274.

¹¹² Şükun, *Ferheng-i Ziya*, 2/2021.

¹¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 377.

gönüllerde hazır bulunması”¹¹⁴ anlamına gelen müşâhede üzerinde durulmuştur. Mahbûbiyet makamından sonra gelen tevhid-i şuhûdî makamında sâlik her baktığı yerde Allah’ın sıfatlarını temaşa eder.¹¹⁵ Varlık nuruyla dolan sâlik, Allah’ın varlığında kendi varlığını yok eder. Burada konuyla ilgili olarak yine Ubeydullah Ahrâr’in sözlerine yer verilmiştir.

Hıbb-ı zâtı eyleyince dilde hoş
Kopdı envâr-ı maḥabbetden ḥurûş

Andan istilâ idüp bâında nûr
Ḥâşıl oldı dilde bî-ğaybet ḥuzûr

Sârî olunca ḥavâs-ı zâhire
Gâlib oldı anda kalb-i fâhire

Ol ḥavâsı ğark idüp nûr-ı vücûd
Ehl-i taḥkîk didiler aña şühûd

H’âce-i Ahrâr ol ‘âlî-himem
Baḥş ü taḥkîk eyleyüp kıldı kerem

Didiler âyâ nihâyet kârda
Der-taşavvuf pîşe-i aḥyârda

Ḥâşıl olmak mı ḥuzûr-ıla şühûd
Yâ fenâ vü nîstî ender vücûd

410-421. beyitler (151a) Der-beyân-ı vukûf-ı zamânî ki ‘ibâret-est ez-muhâsebe der-nezd-i sûfiyye - وقوف زمانى : Vukûf-ı zamânî, içinde bulunan zamanı dikkate almak ve geçmişin muhasebesini yapmaktır. Nakşibendî şeyhlerinden Yâkûb-ı Çerhî’nin (ö. 851/1447) kabz ve bast halleri hakkında Bahâeddin Nakşibend’den yaptığı nakiller de bu bölümde yer almaktadır. Bahâeddin Nakşibend’e (Hazret-i Şâh) göre Hakk’ı zikirle geçen vakitler için şükür, gafletle geçen zamanlar içinse istiğfar edilmelidir.¹¹⁶

Bu vukûf itdi zamâna intisâb
Mâcerâ-yı vakti itmek ihtisâb

Vâkıf aḥvâli ola her zamân
Ḥâl ü şânı n’oldığın göre ‘ayân

Zîkr u tã’atla geçerse vakt ü ḥâl
Ḥaḳk’a ḥamd ü şükr ide vefka’l-ḥişâl

Ġaflet ü ‘işyân-ıla itse güzâr

¹¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 262.

¹¹⁵ Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu’l-Usûl)*, 115.

¹¹⁶ Haksever, *Ya’kub-ı Çerhî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 194-196.

Tevbe istiğfâr ile bula qarâr

H'âce Ya'kûb hazreti kıldı 'ayân
Hazret-i Şâh emrini itdi beyân

Hâlet-i kabz içre istiğfâr gerek
Baş-ı hâle şükürin istikşâr gerek

422-435. beyitler (151a, 151b) Der-beyân-ı vukûf-ı adedi - وقوف عددی : Vukûf-ı adedi zikirdede sayıya dikkat etmektir. Nefesi tutmak suretiyle kelime-i tevhidi zikrederken tek sayılardan birinin üzerinde durarak nefes verilir. Zakir her nefeste üç, beş, yedi gibi tek adetlerde kelime-i tevhidi tekrar etmelidir. Yirmi bire ulaşıncaya zikir tamamlanmış olur.¹¹⁷

Sâlikân zikrinde 'âdet eyleye
Ya'nî ta'dâda ri'âyet eyleye

Nefy ü işbât eyler-iken sâlikân
Vâkıf-ı a'dâd olalar bî-gümân

Yek nefesde üç yâ beş yâ heft pâr
Tâ yigirmi bir 'aded ide şümâr

436-443. beyitler (151b) Der-beyân-ı vukûf-ı kalbî - وقوف قلبی : Vukûf-ı kalbî, sâlikin tam bir teveccühle kalbine yönelip ilahî sırların zuhur etmesini beklemesine denir.¹¹⁸ Şair burada vukûf-ı kalbî ile ilgili iki manayı zikretmektedir. Birincisi, zakirin kalbinin her an Hakk ile beraber olmasıdır. Zakir o kadar uyanık olmalı ki, Hakk'dan başkasına gönülde yer kalmamalıdır. İkinci anlam ise, zakirin kalbine teveccüh ederek zikri devamlı hatırdada tutup ilâhi zevk ve inbisata ulaşmasıdır.

Bunda vardur iki ma'nâ iy nigâr
Her birin tahtâr idem kıll intizâr

Qalb-i zâkir feyzle dergâh ola
Zât-ı Haqq'a vâkıf u âgâh ola

Ma'nî-i şânî budur ki ber-qarâr
Kıll teveccüh qalbe eyle intizâr

Zikrde mezkûra ola irtibât
Hâşıl ola dilde zevk ü inbisât

444-457. beyitler (151b-152a) Fi-beyânî's-seyri ve's-sülûki fi't-tarîkati'l-müceddidiyyeti'l-Ahmediyyeti kaddese'llâhü esrâra ehâlihâ: Bu bölümde İmâm-ı

¹¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 375.

¹¹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 375.

Rabbânî Ebû'l-Berekât Ahmed es-Sirhindî'ye (ö. 1034/1624) nispetle anılan Müceddidiyye tarikatındaki seyr ü sülûka değinilmiştir. Seyr ü sülûktaki dairelerin ilki olan âlem-i imkânın¹¹⁹ kendi içinde âlem-i halk ve âlem-i emr olarak ikiye ayrıldığı belirtilir. İnsanın bu manevi yolculuk sayesinde insan-i kâmil mertebesine ulaşacağı burada ifade edilmektedir.

Çün maķâmât kurb-ı Haķķ'a bî-şükûk
Bî-cihetdür hem olur seyr ü sülûk

Ehl-i taķķık anı taşvîr itdiler
Dâyireyle anda ta'bir itdiler

'Âlem-i imkân imiş bir dâ'ire
Evvelâ seyr eyler anda sâ'ire

'Âlem-i halk nışf-ı tahtânî aña
'Âlem-i emr oldı fevķânî aña

'Âlem-i insân egerçi kim saĝîr
'Âlem-i hâriç aña nisbet kebîr

Lîk insân 'âlemi aña me'âl
Nüşha-i kübrâ olur ba'de'l-kemâl

458-472. beyitler (152a-152b) Fi-beyâni mutlakî'l-murâkabeti ve hiye 'ibâratün 'an-intizârî'l-feyzi mine'l-mebde'i'l-feyyâz ma'a-mulâhazati'l-vürûdi 'alâ-mevridihî: Bu bölümde murâkabe üzerinde durulmuştur. Sözlükte denetleme, gözetleme, dikkati belli bir noktaya toplama¹²⁰ anlamlarına gelen murâkabe makamında kalp mâsivâdan uzaklaştırılır ve Cenâb-ı Hakk'tan feyiz beklenir. Murakabe halini bu şekilde zikreden şair, murâkabelerin ilki olan murâkabe-i ehadiyyeti¹²¹ ayrı bir başlık altında ele almıştır.¹²² Ehadiyyet murâkabesiyle ilgili olarak şair, İhlas suresinin "De ki: O, Allah'tır, tektir."¹²³ ayetini de hatırlatmaktadır:

Hâlvet it öziñe bir maĝfî yeri
Kes havâsuñ mâsivâdan kıl beri

Cân göziyle feyze eyle intizâr
Mebde-i Feyyâz-ı Haķ'dan ber-ķarâr

¹¹⁹Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 283; Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 48.

¹²⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 253.

¹²¹ Gümüşhânevî'de "ihşan" dan sonraki makam olarak zikredilmiştir. Bk. Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 112.

¹²² Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*, 232, 233; Kübra Zümrüt Orhan, "İmâm-ı Rabbânî Sonrası Nakşibendiyye'de Murâkabe", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (24 Haziran 2021), 408.

¹²³ İhlâs, 1. *De ki: O, Allah'tır, tektir.*

Mevridi kalb-i haķikî müstened
Haķ buyurdu *Ķul Huva'llāhü EĶad*

Ŗöyledür bu dā'irede sā'irān
ĶaĶ' iderler nice yollar sālikān

Hāric-i bā'tında görür nice nür
KeŖ olur daĶi aña ba'zi umür

Hem leĶā'if aŖlına eyler vüŖül
Eyler ol dāirenüñ seyrin ĶuŖül

Anda tekmil olıcaĶ ĶaĶz u nevāl
Eyler anda aĶarına intikāl

473-484. beyitler (152b) Hāzihî dā'iretü zılāli'l-esmā'i ve's-sıfāti ve hiye kināyetün 'ani'l-velāyeti'Ŗ-ŖuĶra'lletî hiye 'ibāratün 'ani's-seyri fi't-tecelliyāti'l-ef'āliyyeti'l-ilāhiyyeti: Eserin bu bölümünde Allah'ın esmā ve sıfatlarının zillerinin (gölge) dairesi üzerinde durulur. Bu daire, Allah ile kul arasındaki karŖılıklı sevgi ve dostluĶun¹²⁴ birinci mertebesi olan velayet-i ŖuĶradan kinayedir. Velayet-i ŖuĶra velayet-i evliya olarak da isimlendirilir.¹²⁵ Bu dairede murākabe-i maiyyet ortaya çıkar.¹²⁶ Ŗair maiyyet murākabesiyle ilgili olarak "*Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir.*"(Hadîd, 4) ayetini iktibas etmektedir.

KeŖ olur anda ma'ıyyetden naŖıb
Yā ma'ıyyet ola o zāta raĶıb

Zāhir olup Ķurbet-i 'izz ü celāl
Ve'hve ma'aküm eyne mā-küntüm me'al

485-511. beyitler (152b-153a) Ve hāzihî dā'iretü'l-esmā'i ve'Ŗ-Ŗu'ün ve'l-i'tibārāt ve usūlihā ve hiye 'ibāratün 'ani'l-velāyeti'l-kübra'lletî hiye kināyetün 'ani's-seyri fi-hāzihî'l-eŖyā'i: Ŗair eserin bu bölümünü velayet-i kübra konusuna ayırmıŖtır. Velayet-i kübra Hz. Muhammed dıŖındaki peygamberlerin bulunduĶu velayet mertebesidir.¹²⁷ Ŗair velayet-i kübra baĶlamında akrabiyyet murākabesine "*Biz ona Ŗah damarından daha yakınız.*"(Kāf, 16) ayetiyle; muhabbet murākabesine ise "*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.*" (Māide, 54) ayetiyle iŖaret etmektedir.¹²⁸ Bölüm, velāyet-i

¹²⁴ Velayet için bk. UludaĶ, *Tasavvuf Terimleri SözlüĶü*, 371.

¹²⁵ Hānî, *Behcetü's seniyye*, 391; Gümüşhānevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usül (Cāmiu'l-Usül)*, 292.

¹²⁶ Gümüşhānevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usül (Cāmiu'l-Usül)*, 287-288; Toprak, *NakŖî Hālidî Hāķî Tarikatında Seyr ü Sü'lūk*, 263, 264, 274, 275; Orhan, "İmām-ı Rabbānî Sonrası NakŖbendiyye'de Murākabe", 409-411.

¹²⁷ Gümüşhānevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usül (Cāmiu'l-Usül)*, 292; UludaĶ, *Tasavvuf Terimleri SözlüĶü*, 371.

¹²⁸ Ayrıca bk. Gümüşhānevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usül (Cāmiu'l-Usül)*, 290-291.

kübra seyrinin ismi olan “ez-Zâhir” ile tamamlanmaktadır.¹²⁹

Akrabiyyetle mürākıb ola gör
Zât-ı bî-mişle muşāhib ola gör

Zıkr-i tehlil bâ-lisân ü bâ-ḥayâl
Gösterür bunda teraḳḳubdan cemâl

*Naḥnü akrab goft min ḥabli'l-verid*¹³⁰
To figende tîr-i fikret-râ ba'td

Sâlik anda kendüsin eyler ḥayâl
Ḥubb-ı zât-ıla ider anda vişâl

Bâ-maḥabbet zâtına rākıb olur
Özi güyâ kendüye rāğıb olur

Mebde-i feyz bâ-maḥabbet zât olur
Āyetüñ fehvāsına mir'ât olur

Bunda oldı ism-i zâhir seyri tām
Seyri ism-i bâ'tına geldi kelām

512-521. beyitler (153b) Hâzihî dâ'iretü müsemmi'l-bâtını ve hiye 'ibâratün 'anı'l-velâyeti'l-'ulyâ ve hiye's-seyru fî-tecelliyâti müsemmâ ismü'l-Bâtını: Velayet-i ulya meleklerin velayeti anlamına gelir.¹³¹ Velâyet-i ulyada feyzin kaynağı hava, su ve ateştir. Velâyet-i ulya seyrinin esması ise “el-Bâtın”dır. Bu velayetin gereği olarak tehlil ve uzun kıyamli nafilâ namaz ile azimet tercih edilir.¹³² Tasavvufî hakikatlerin mürşidin huzurunda öğrenilmesinin önemini vurgulayan müellif, eserini Peygamberimize salavatla tamamlamaktadır.

Mebde-i feyzi bu 'ālî mevṫınuñ
Bil müsemmasıdur ism-i Bâ'tınuñ

Mevrid-i feyz-i 'anâşır gayr-ı ḥāk
Bâd u âb ü âteş olur bunda pāk

Hem namâz-ı nefl bâ-ṭavl-ı ḳunüt
Çok teraḳḳı baḥş idüp virür şübüt

¹²⁹ Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 293; Toprak, *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*, 312.

¹³⁰ Kaf, 16. *İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız.* (Beytin anlamı: “Biz şah damarından daha yakınız” dedi. Oysa sen düşünce okunu uzağa atıyorsun.) Bk. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i ma'nevî*, 1/858.

¹³¹ Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 292.

¹³² Gümüşhânevî, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*, 293-294.

Hağ Te'ālā yār idüp tevfiğini
Añla mürşidden anuñ tağkîkîni

Bunlaruñ her birleri bağrı kerân
Zîkr u tağkîkînde lâl olur zebân

Mevhibetdür Hağ'dan anuñ her biri
Muğtedâ itmek gerek Peyğamber'î

Hağ Te'ālā'dan aña yüz biñ şalât
*Mā-secā leyün ve mā-kerra'l-gādāt*¹³³

Bu beyitlerle son bulan eserde kelimât-ı kudsiyye haricinde tabii olarak birçok tasavvufî kavrama yer verilmiş ve bir kısmı da açıklanmıştır. Bu kavramlardan bazıları şunlardır: Sâlik, seyr ü sülûk, zîkr-i hafî, zîkr-i cehrî, ism-i zât zîkri, nefy ü isbât zîkri, sultan-ı zîkr, lî-ma'allâh, râbîta, çâr lafz, heşt usûl, hestî-i mutlak, hestî-i mevhûm, sırr-ı vahdet, kenz-i hafî, halvet, nefy-i havâtır, irtibat, terk-i itiraz, emr-i bâtın, âlem-i emr, kalp, rûh, sırr, hafî, ahfâ, imkân dairesi, nisf-ı tahtânî, nisf-ı fevkânî, nüsha-i kübrâ, murâkabe, seyr-i âfâkî, seyr-i enfûs, velâyet-i suğra, velâyet-i kübrâ, velayet-i ulyâ, hubb-ı zât, Hâ-hüviyyet, letâif, üns, tecellî, zât-ı baht, muhabbet, müşahede, şühûd, mâsivâ, vâridât, vürûd, seyr-i esmâ, kabz, bast, nisbet, ilm-i ledün. Şair *Nazm-ı Celî*'de geçen bu kavramları kelimât-ı kudsiyye, zikir, murâkabe, velâyet ve seyr ü sülûk gibi ana konuların içerisinde ele almıştır.

Sonuç

Bu makalede Nakşibendiyye'de kelimât-ı kudsiyye olarak bilinen on bir esasın manzum şerhi olan *Nazm-ı Celî*'nin şekil ve muhteva açısından incelemesi yapılmıştır. 1260/1844 yılında Şükrî Ali İbn Süleyman Nevşehrî tarafından mesnevî nazım şekliyle telif edilen eserin tek nüshası Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser, ilk defa bu makalede detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Müellif hattı nüshası, tespitimize göre 521 beyittir. İstinsah kayıtlarındaki bilgiler, şairin Nakşibendî-Hâlidî olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda müellif hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Eserin kaynakları ve muhtevası, şairin dinî-tasavvufî ilimleri tahsil ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. *Nazm-ı Celî*'de az da olsa Arapça ve Farsça beyitler vardır. Bu beyitler, şairin Arapçaya ve Farsçaya da vukufiyetinin bir göstergesidir. Eserde birkaç örnek dışında vezin kusuru yoktur. Sehidten kaynaklı birkaç hata dışında imla kusuru da bulunmamaktadır. Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan zengin bir kafiye kadrosuna eserde yer verilmiştir. Klasik şiir bilgisine vakıf olan şair redif ve kafiyeyi ustalıkla kullanmıştır. Kafiyenin olmadığı beyit nadiren karşımıza çıkmaktadır.

Nazm-ı Celî tasavvufî kavram ve konuları içeren didaktik bir mesnevidir. Aruzun

¹³³ *Gecenin sükûneti ve sabahın akınları devam ettiği müddetçe (gece ve gündüz var oldukça) Hak'tan ona yüz bin salât olsun.*

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıbıyla yazılan eser, besmele, hamdele ve salvele beyitleri ile başlamaktadır. Nakşibendiyye'nin on bir esasına geçmeden önce tarikatın özeti niteliğindeki düsturları sıralanmıştır. *Hûş der-dem, nazar ber-kadem, sefer der-vatan, halvet der-encümen, yâd-kerd, bâz-geşt, nigâh-dâşt, yâd-dâşt, vukûf-ı zamânî, vukûf-ı adedî ve vukûf-ı kalbî* olarak adlandırılan bu ilkelerin yanında *zikir, seyr ü sülûk, rabita, murâkabe, velâyet-i suğra, velâyet-i kübrâ, velayet-i ulyâ* gibi konular da ele alınmıştır. Eserde ayet ve hadislere iktibas ve telmih yoluyla başvurulmuştur. Sadece tasavvuf edebiyatının değil, aynı zamanda klasik edebiyatımızın vazgeçilmezlerinden kabul edilen "*men 'aref*" ve "*küntü kenz*" rivayetlerinin yanında "*alleme'l-esmâ*" ve "*kün*" ayetlerine de eserde yer verilmiştir. Bu iktibaslar dışında Kur'an'dan ve hadislardan *câhidü, külli şey'in hâlikün, naһnû akrab, aһsen-i taқvîm, esfel-i sâfil, taһammül/zalüm/cehül, mişkât/mişbâh, tevfiż-i umür, suret-i Raһmân, ceddidü imâneküm, lî-ma'allâh, mir'at-ı mü'min, aşhâb/necm-i hüda, ğurbet/ibnû's-sebîl/aşhâb-ı kubûr* gibi iktibas ve telmih örnekleri de bulunmaktadır. Eserde temsil, irsal-i mesel, tazmin, cinas ve teşbih örneklerine de yer yer rastlanmaktadır.

Cüneyd-i Bağdâdî'nin görüşlerini naklederek başlayan eserde Bahâeddin Nakşibend, Yâkûb-ı Çerhî, Sâdeddîn-i Kâşgarî, Ubeydullah Ahrâr, İmâm-ı Rabbânî, Abdullah Dihlevî de isimleri zikredilen mutasavvıflardır. Ayrıca şair, Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr* ve *Mesnevî-i Ma'nevî* adlı eserlerinden; Fahreddin Ali Safî'nin de *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât* adındaki eserinden faydalanmıştır. Nakşibendiliğin temel ilkelerini okuyucuya öğretmek gayesiyle yazılan eserde sanat kaygısı bulunmamaktadır. Eser, sade ve anlaşılır bir dile sahiptir. 19. Yüzyılda telif edilmiş bu eserde nadiren de olsa Eski Anadolu Türkçesi'nde sık karşılaşılan "olisar", "bular", "durur" kelimelerine rastlamak mümkündür. *Nazm-ı Celî*, okuyucu ile samimi bir sohbet havası içerisinde kaleme alınmıştır. Araştırmalarımıza göre *Nazm-ı Celî*, kelimât-ı kudsiyyeyi nazmen şerh eden en hacimli eserdir. Bu durum *Nazm-ı Celî*'yi Türk İslam Edebiyatı ve Nakşibendîlik literatürü açısından önemli kılmaktadır.

Kaynakça

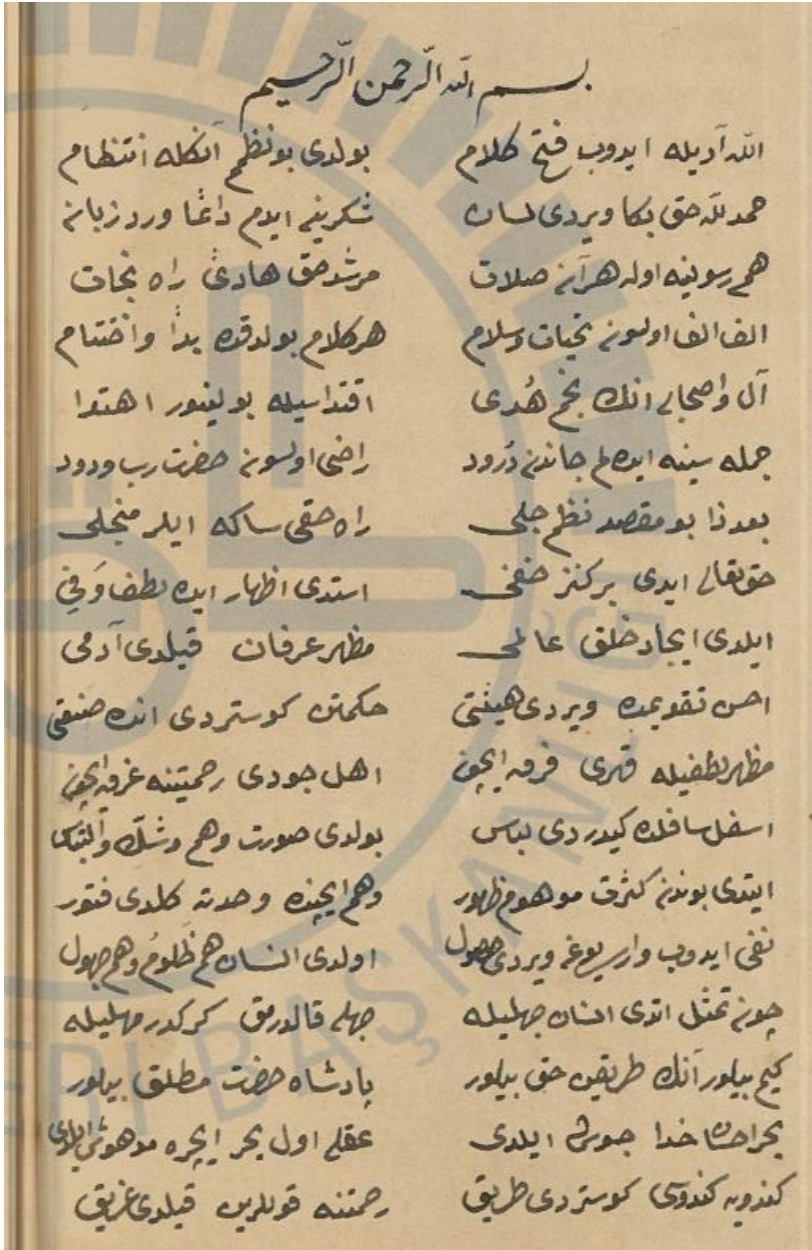
- Acılûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1351.
- Algar, Hamid. "Nakşibendiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/335-342. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Ali Behcet Efendi. *Ubeydiye Risalesi - Dar Geçitleri Aşmak*. ed. Yusuf Turan. Büyüyenay Yayınları, 2012.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2006.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin. *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *el-Müsned*. thk. Adil b. Said. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 2005.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB). "Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi". Erişim 01 Şubat 2024.
<https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/details?id=19610&materialType=YE&qu>

ery=nazm-%C4%B1+celi

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Avvame. 6 Cilt. Cidde: Daru'l-Minhac, 3. Basım, 1410.
- Fârûkî, Ebû Saîd. *Tercüme-i Hidâyetü't-Tâlibîn*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/7.
- Gökbulut, Süleyman. "Cüneyd'in Sekiz Şartı". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2012), 201-231.
- Göre, Zehra. "Adni Dîvânı'nda Ahenk Unsurları". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4 (2007), 405-422.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyaüddin. *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmiu'l-Usûl)*. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1979.
- Haksever, Ahmet Cahid. *XV. yüzyıl bir Türk Sufisi: Yakub-ı Çerhi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Haksever, Ahmet Cahid. *Ya'kub-ı Çerhi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. İnsan Yayınları, 2009.
- Hânî, Muhammed B. Abdullah. *Behcetü's-Seniyye: Nakşibendi Adabı*. çev. Siraceddin Önlüer. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.
- Harman, Ömer Faruk. "İsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/473-475. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî ve Muhibbüddin el-Hatîb. 13 Cilt. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1380. <https://shamela.ws/book/1673>
- İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. Dergâh Yayınları, 2004.
- Kasırga, İlhan. *Edirneli Arapzâde Muhammed İlmî Efendi ve Mîzânü't-Tarîk Adlı Eserinde Tasavvufî Görüşleri*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Kotku, Mehmed Zahid. *Tasavvufi Ahlak*. 5 Cilt. Ankara: Seha Neşriyat, 1981.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Dîvân-ı Kebîr*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. 9 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Nicholson. Tahran: Müessesesi-İntişarat-ı Emir Kebir, 1957.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî-i Şerif Şerhi*. çev. Ahmed Avni Konuk. 13 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî. *Dîvân*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/1.
- Muhyî-i Gülşenî. *Reşehat-ı Muhyî: Reşehat-ı Aynü'l-Hayat Tercümesi*. haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

- Mütercim Asım Efendi. *Burhan-ı Katı*. ed. Derya Örs - Mürsel Öztürk. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Nablusî, Abdülğanî b. İsmâil. *Miftâhu'l-Ma'yye fî Düstûri't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye*. thk. Cevdet Muhammed Ebû'l-Yezîd el-Mehdî. Kâhire: Dâru'l-cüdiyye, 1429.
- Nablusî, Abdülğanî b. İsmâil. *Tercüme-i Miftâhu'l-Maiyye fî Tarîki'n-Nakşibendiyye*. çev. Osman Bahrî b. Muhammed Emîn. İstanbul : Basiret Matbaası, 1289.
- Nasrullah Bahaî. *Risâle-i Bahâîyye*. İstanbul: Kitabhane-i Nusret, 1328.
- Nasurullah Efendi. *Velîler Başbuğu Şah-ı Nakşibend*. haz. Gülser Keçeci. Buhara Yayınları, 2012.
- Neccarzâde Rıza. *Divan-ı Rıza*. İstanbul: Matbaatü'l-Amire, 1262.
- Nevşehrî, Şükrî Ali İbn Süleyman. *Nazm-ı Celî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/8.
- Orhan, Kübra Zümrüt. "İmâm-ı Rabbânî Sonrası Nakşibendiyye'de Murâkabe". *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (24 Haziran 2021), 395-427. <https://doi.org/10.17120/omuifd.885285>
- Özçelik, Mevlüt. "Abdülğanî b. İsmâil en-Nablusî (ö. 1143/1731) ve Miftâhu'l-Ma'yye Adlı Eseri Çerçevesinde Nakşibendî Tarikatının On Bir Esâsı". *Amasya İlahiyat Dergisi* 14 (30 Haziran 2020), 293-326. <https://doi.org/10.18498/amaialad.581697>
- Özdemir, Mehmet. *Neccâr-zâde Rıza Dîvânı'nın Edisyon Kritiği*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Safî, Mevlânâ Ali b. Hüseyin. *Reşahat Ayne'l-Hayat (Can Damlaları)*. nşr. Necip Fazıl Kısakürek. İstanbul: Eser Neşriyat, 1978.
- Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi*. Ankara: Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.
- Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi. *Lehçetü'l-Lügat*. ed. Kırkkılıç. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccâr-Zâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 14 (2005), 159-178.
- Şükun, Ziya. *Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1944.
- Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ. *es-Sünen*. thk. Beşar Avvâd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyy, 1996.
- Tokadî, Mehmed Emin. *Dokuz Risale*. ed. Hasan Şahin Aktaş. Büyüyenay Yayınları, 2019.
- Toprak, İhrâmcızâde İsmail Hakkı. *Nakşî Hâlidî Hâkî Tarikatında Seyr ü Sülûk*. haz. İsmail Hakkı Altuntaş. İstanbul: Gözde Matbaacılık, 2010.
- Tosun, Necdet. *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Tosun, Necdet. "Sâdeddîn-i Kâşgarî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/391-392. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2002.
- Usta, Muhiddin. *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Uzun, Meryem. *Nakşilikte Ruhani Eğitim Usulü: Kelimat-i Kudsiyye*. İzmir, 2021.
- Vanlı, Murat. *17.Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi*. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.
- Yiğiterol, Ömer Faruk. *Türk Tasavvuf Şiirinde Nakşi Gelenek*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2024.
- Silsile-i Sâdâti'l-Çiştîyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/12.

Nazm-ı Celî'in 1b (141b) sayfası. Nevşehrî, Şükri Ali İbn Süleyman. Nazm-ı Celî. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006816/8.

وهذه دائرة مسمى باطن وهي عبارة عن الولاية العبادية

السيرة في تجليات مسمى اسم الباطن

مبدأ فيض بوعاء مولدك
مورد فيض عناصر غير خالك
هم غماز نفل باطول قوت
هم بونك فوقك ورد ورجك مال
هم حقا يقدر يدي وار آشكار
كتب و تحيرت بوقدر فانه
فوقعا بار ايدوب توفيقتي
بونلك هبر بردي بحر كرات
موهبتك حقنك آنك هربك

بيل مستايد رسم باطنك
باد و آب واتر اولور بونك
هو قهرتني بخر ايدوب و بونك
ذاتك دائم اولور سير وصال
آنلك ذكرى اولندي اختصار
حضرت مرشدني اولور عايشه
اكله مرشدني آنلك تحقيقي
ذكر و تحقيقك لال اولور زبانه
مقتدى ايتك كرك بغيري

حق تالينه اكا بوز بيلك صلاص

ما كجي بيلك و ما كرا افداة

تم الكتاب المسمى بانظرم الجلي على يد امير العباد شكري على
ابن سليمان نوشرني عن ناظم وكاتب و ناظر عفا الله

سنة ستين و مايتان بعد الالف

من هجرت من له العز و الشرف

٧٢ ص ١٤٠

م